

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski rad

Franjevački samostan i crkva Presvetog Trojstva u Slavonskom
Brodu

Ivana Dražić

Mentorica: dr.sc. Dubravka Botica, izv. prof.

Zagreb, lipanj 2017.

Temeljna dokumentacijska kartica

Sveučilište u Zagrebu

Diplomski rad

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski studij

Franjevački samostan i crkva Presvetog Trojstva u Slavonskom Brodu

Franciscan monastery and the Holy Trinity church in Slavonski Brod

Ivana Dražić

SAŽETAK

Prisutnost franjevaca u Brodu sa sigurnošću je moguće pratiti od 1623. godine, otkad vrše dušobrižničku službu za katolike na osmanskome području. Prva franjevačka kuća u Brodu bila je smještena istočno od tvrđave, odnosno na prostoru današnje crkve i samostana. Krajem 17. stoljeća, nakon oslobođenja Broda od Turaka, povećava se broj katoličkog stanovništva, zbog čega župnik Augustin Jarić 1694. umjesto stare ruševne kuće odlučuje izgraditi novu prostranu drvenu rezidenciju s dva krila i drvenu crkvu Presvetog Trojstva s tornjem. Godine 1708. ova je rezidencija proglašena samostanom i trajala je do 1727. godine, kada je srušena zbog gradnje novoga samostana i crkve. Drvena crkva srušena je tek kada je nova u potpunosti izgrađena. Franjevački samostan u Slavonskom Brodu s pripadajućom crkvom Presvetog Trojstva, jednom od najvećih slavonskih baroknih crkava, građen je u nekoliko faza tijekom 18. stoljeća. Radovi započinju spomenute 1727. godine kada je započeta gradnja crkve i zapadnoga krila, a završavaju 1770. godine kada je dovršeno istočno samostansko krilo. Crkva je jednobrodna građevina dvoranskog tipa s izduljenim tlocrtom i užim svetištem poligonalno zaključenim izvana, a segmentno zaključenim iznutra te funkcionira kao sjeverno od četiri krila samostana koja omeđuju klaustar s križno nadsvodenim trijemovima. Paralele crkvi moguće je pronaći u kontekstu bastionske gradnje 18. stoljeća te je možemo usporediti s osječkom franjevačkom i isusovačkom crkvom te petrovaradinskom crkvom svetog Jurja.

Rad je pohranjen u: knjižnici Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Rad sadrži: 84 stranica, 50 reprodukcija, 106,692 znakova, 59.2 kartica. Izvornik je na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: barokna arhitektura, franjevci, Presveto Trojstvo, arhitektura u Slavoniji, Slavonski Brod

Mentor: dr. sc. Dubravka Botica, izv. prof.

Ocjenjivači:

Datum prijave rada: _____

Datum predaje rada: _____

Datum obrane rada: _____

Ocjena: _____

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Povijesne prilike u Slavoniji i Brodu do početka 19. stoljeća.....	3
3. Franjevci u Slavoniji.....	6
4. Osnivanje župe.....	11
5. Gradnja nove crkve	16
6. Crkva Presvetog Trojstva sa samostanom.....	20
6.1. Opis arhitekture.....	21
6.1.1. Crkva.....	22
6.1.2. Samostan.....	31
6.2. Obnova crkve i samostana.....	34
7. Sakralna arhitektura u Slavoniji u 18. stoljeću.....	36
7.1. Franjevačka arhitektura.....	42
8. Zaključak.....	46
9. Slikovni prilozi	48
10. Literatura.....	78
11. Popis slikovnih priloga.....	82

1. Uvod

U ovome diplomskome radu obrađena je crkva Prevetoga Trojstva s franjevačkim samostanom u Slavonskom Brodu. Iako su crkva i samostan u potpunosti očuvani, a Anđela Horvat u sintezi baroka u Hrvatskoj klaustar samostana opisuje kao „najreprezentativniji klaustar samostanske arhitekture Hrvatskog sjevera (...) ujedno i jedna od najmarkantnijih baroknih građevina na području Slavonije“¹, ovome baroknom sklopu u literaturi još nije posvećena pažnja koju zaslužuje. U spomenutoj sintezi *Barok u Hrvatskoj* iz 1982. godine, u dijelu posvećenom baroku u kontinentalnoj Hrvatskoj autorice Anđele Horvat, brodskom franjevačkom sklopu posvećeno je svega desetak redova u kontekstu franjevačke graditeljske djelatnosti u Slavoniji nakon oslobođenja od osmanske vlasti, pritom je sva pozornost posvećena samostanu (na način otad mnogo puta citiran), dok je crkva samo spomenuta. Dvije godine poslije, 1984. godine, Paškal Cvekan objavio je monografiju *Franjevci u Brodu*, jednu od svojih trideset devet franjevačkih monografija, do danas najdetaljnije djelo o brodskim franjevcima. U knjizi donosi mnoštvo informacija o povijesti Broda, djelovanju reda, izgradnji samostanskog sklopa, analizu eksterijera i interijera, popis istaknutih franjevacita itd. Cvekan se u ovom radu ponajviše oslanja na *Kroniku franjevačkog samostana u Brodu na Savi*, u njegovo vrijeme još neobjavljenu i napisanu na latinskom jeziku. Kronika je prevedena, uređena i objavljena u četiri sveska,² počevši s 1995. godinom i neprocjenjiv je izvor činjenica i podataka vezanih za gradnju i opremu crkve te povijest franjevačkoga reda, stoga je i u ovome radu korištena kao relevantan izvor. Godine 2000. izlazi katalog uz istoimenu izložbu *Mir i dobro: umjetničko i kulturno naslijeđe Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda*, održanu iste godine u Galeriji Klovićevi dvori s tekstovima Katarine Horvat-Levaj, Doris Baričević i Mirjane Repanić Braun, koje u kontekstu slavonske barokne arhitekture, kiparstva i slikarstva šturo spominju i brodski samostanski sklop. Situacija je nepromijenjena do 2009. godine, kada je održana izložba *Slavonija, Baranja, Srijem – vrela europske civilizacije*, projekt Ministarstva kulture Republike Hrvatske, s ciljem otkrivanja povijesnog i kulturnog bogatstva ovih regija od prapovijesti do danas, a pratio ju je veliki katalog u tri sveska. Treba istaknuti u drugome svesku objavljen tekst Katarine Horvat-Levaj o slavonskoj sakralnoj baroknoj arhitekturi *Barokna sakralna arhitektura – tragom*

¹ Horvat 1982: 104.

² Uredio ju je Egidije Stjepan Biber, a s latinskog preveo i transkribirao Josip Barbarić.

*Eugenove crkve*³. Nakon kratkog uvoda o povijesnoj situaciji netom prije Karlovačkog mira 1699. godine, autorica prelazi na periodizaciju baroka u Slavoniji, dijeleći 18. stoljeće na rani barok, koji započinje franjevačkom i isusovačkom crkvom u Osijeku; zreli barok, koji započinje izgradnjom crkve u Valpovu (1727–1735.); te kasni barok čiji je najbolji primjer crkva svete Terezije u Požegi (1756–1763.). Na kraju 18. stoljeća u arhitekturu prodire klasicizam, koji naposljetku i prevladava. Franjevačku crkvu u Brodu spominje u kontekstu ranobarokne arhitekture utvrđenih gradova, konkretno početnu fazu izgradnje crkve, te zrelog baroka, od 1743. do 1750. godine kada je napokon dovršen brod crkve. Ipak, crkvi i samostanu i ovdje je posvećeno vrlo malo redaka te je također istaknut klaustar. Godine 2012. izlazi zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 2007. godine naslovljen *Franjevci u Slavanskom Brodu*. U zborniku je obrađena povijesna situacija i gospodarstvo u Brodu na kraju 17. i početku 18. stoljeća, kao i svi aspekti franjevačkog djelovanja u Brodu – njihovo djelovanje prije uspostave samostana, osnivanje župe, matice krštenih, školstvo, istaknuti franjevci, knjižnica, arhiv, glazba te na samome kraju analiza crkve i samostana. Ovaj arhitektonski sklop, nakon Cvekanove knjige, dosad je najdetaljnije opisan u članku⁴ autorice Željke Perković s Konzervatorskog odjela u Slavanskom Brodu, koji donosi kratak pregled povijesti i tijeka gradnje samostana te detaljan opis arhitekture. Posebno je značajan autoričin prilog o obnovi samostana i restauratorskim radovima, kao i brojni arhitektonski snimci koji članak prate. U nedavno objavljenoj sintezi *Barokna arhitektura* (2015.) Katarina Horvat-Levaj u kontekstu opisa postturske izgradnje sakralne arhitekture u Slavoniji donosi slične zaključke kao u njenom prethodno spomenutom radu.⁵ Opis brodske crkve nadopunjuje zaključkom Margarite Turkalj Podmanicki, koja kao autora vidi nekoga od vrsnih inženjera povezanih s održavanjem brodske tvrđave, a crkvu smiješta kontekst u paladijevskog naslijeđa, odnosno inženjerske arhitekture.⁶

Ovaj je diplomski rad zamišljen kao monografski opis franjevačkog samostana i crkve Presvetog Trojstva u Slavanskom Brodu: povijesnog konteksta koji je uvelike odredio kulturnu i vjersku situaciju u Brodu i Slavoniji pa tako i gradnju crkve i samostana; djelovanja franjevaca od njihova dolaska do 19. stoljeća, čemu su posvećena prva dva poglavlja u radu; potom, u trećem i četvrtom poglavlju, opisani su događaji vezani za osnivanje župe te gradnju crkve i samostana, nakon čega slijedi arhitektonski opis crkve i samostana, njihova

³ Horvat-Levaj 2009: 334–347.

⁴ Perković 2012: 333–357.

⁵ Horvat-Levaj 2015: 200–203.

⁶ Turkalj Podmanicki 2015: 123.

eksterijera, interijera i inventara te stradanja i obnove crkve nakon Domovinskog rata. Zadnje poglavlje zamišljeno je kao analiza položaja broskog franjevačkog sklopa u okviru slavonske sakralne arhitekture 18. stoljeća, a prati ga zaključak s usporedbom crkve sa srodnim primjerima. Rad donosi pedeset reprodukcija interijera i eksterijera crkve i samostana te crkvenog inventara.

2. Povijesne prilike u Slavoniji i Brodu do početka 19. stoljeća

Selo Brod prema stavu većine istraživača prvi se put spominje 1244. godine u povelji kralja Bele IV. u kontekstu razgraničenja đakovačkog vlastelinstva i posjeda potomaka bana Boriča.⁷ Naziv je dobilo prema obližnjoj skeli kojom su se ljudi prevozili preko Save,⁸ što je ujedno jedini spomen i podatak o Brodu sve do 15. stoljeća. Tada se Brod spominje kao mjesto u kojemu su Berislavići Grabarski imali plemićku kuriju. Izgradnju Broda potaknuo je tadašnji njegov vlasnik Benedikt Berislavić, a nastavili su je njegovi sinovi Nikola, Ivan i Franjo. Oni su Brod zamislili kao mjesto s više stambenih četvrti s kopnene strane zaštićenih zemljanim bedemom i palisadama.⁹ Za kasniji razvoj Broda najviše je zaslužan Franjin sin Stjepan Berislavić. U njegovo je doba Brod imao oblik izdužena pravokutnika, s trima vratima te unutrašnjosti s pravilno izgrađenim uzdužnim i poprečnim ulicama.¹⁰

U 14. stoljeću započete provale Osmanlija kulminirale su dvadesetih godina 16. stoljeća: Mohačkom bitkom 1526. godine te opsadom Beča 1529. godine. Osmanlije su 31. srpnja 1536. bez većih pustošenja zauzeli Brod, a tada započinje intenzivno naseljavanje islamskog stanovništva, kao i prelazak katoličkog stanovništva na islamsku vjeru. Turci su već 1537. godine u Brod smjestili jaku vojnu posadu te je vrlo brzo utemeljen i kadiluk kao sudbeno-upravna oblast.¹¹ Do polovice stoljeća Osmanlije su već zagospodarili čitavom Slavonijom čime je većina hrvatskih zemalja u potpunosti odsječena od zapadne Europe.

⁷ S ovom se tezom o najstarijem zapisu o postojanju broskog naselja ne slaže Paškal Cvekan, autor monografije o broskim franjevcima. On ističe kako dva imena u Belinoj darovnici, Boaraida i Braidia, nisu spomen starog Broda, nego mjesta Brazda, negdje kod današnjeg Paka. Cvekan prvim spomenom Broda drži zapis iz 15. stoljeća, koji odgovara Markovićevom drugom spomenu. Cvekan 1984: 22.

⁸ Marković 2002: 335.

⁹ Isto.

¹⁰ Isto: 335–336.

¹¹ Moččanin 2000: 134.

Kraj osmanlijske vlasti na području Ugarske i Hrvatske započeo je krajem 17. stoljeća, točnije 1683. kada je kralj Leopold I. uz pomoć nadvojvode Karla Lotarinškog i poljskog kralja Jana III. Sobjeskog porazio Osmanlije u opsadi Beča. Potom slijedi niz vojnih pobjeda kojima su potiskivani prema istoku te su pomalo oslobođani dijelovi Ugarske, Hrvatske i Slavonije. Tako je banska vojska 1688. porazila Osmanlije te osvojila tvrđavu Brod, da bi je u protuofenzivi iduće godine Osmanlije ponovno osvojile. Godine 1691. kršćanska je vojska opet porazila osmansku i time konačno oslobodila Brod njihove vlasti. Budući da je naselje bilo gotovo do temelja spaljeno, Brod se tada kreće iznova graditi. Kulminaciju pobjede kršćanske vojske označava Karlovački mir sklopljen 1699. godine kojim završava šesnaestogodišnje ratovanje, a Hrvatska se oslobađa ozbiljnije osmanlijske prijetnje.¹² Nakon oslobođenja Slavonije i Srijema njihov teritorij podijeljen je na krajiški i civilni dio. Budući da je brodsko područje postalo krajiško, odnosno granica s Osmanskim Carstvom, povojničeno je, a stanovništvo je moralo obavljati vojnu službu.¹³

Ipak, s Osmanlijama se još dvaput ratovalo u 18. stoljeću. Karlo III. započeo je 1716. prvi od dvaju protuosmanlijskih ratova koje je vodio, a završava Mirom u Požarevcu 1718. Za Austriju je to bio jedan od najvećih vojnih uspjeha jer su pod vlast Habsburgovaca došli Bosna, Srbija, ostatak Srijema, Banat s Temišvarom i Vlaška do Alute.¹⁴ Za daljnji razvoj Broda od najveće je važnosti bila izgradnja nove tvrđave¹⁵ od 1715. do 1738. godine na polju istočno od rijeke Glogovice prema projektu francuskog vojnog inženjera Sebastijana Vaubana. Tvrđava je u osnovici imala odlik kvadrata, no sustav obrambenih jaraka dao joj je zvjezdoliki tlocrt.¹⁶ Godine 1734. Karlo vodi rat za poljsku baštinu te zbog rastućih potreba za vojskom Bečko ratno vijeće odlučilo je ustrojiti Vojnu krajinu kao zasebnu zemlju usprkos protivljenju Hrvatskog sabora. Novo je uređenje u Slavoniji provodio Ferdinand Khevenhüller, a stanje je dodatno otežano za kmetove kojima su vlastelini nametali sve teža podavanja, zbog čega su seljaci odlazili u hajduke.¹⁷

¹² Budak 2007: 32–33.

¹³ Vrbanus 2012: 14.

¹⁴ Budak 2007: 36.

¹⁵ Malo se zna o staroj brodskoj tvrđavi. Stjepan Pavičić drži da su je podigli prvi posjednici Broda, Boričevići. (Hrvatska enciklopedija III, str. 374.) Vrijeme gradnje je nepoznato, ali tvrđava je zasigurno postojala prije dolaska Osmanlija i cijelo vrijeme njihova vladanja. Turci su je spalili napuštajući Brod. Cvekan 1984: 31.

¹⁶ Marković 2002: 338.

¹⁷ Budak 2007: 37.

Nakon Karlove smrti 1740. odredbama Pragmatičke sankcije donijete 1713. vlast preuzima Marija Terezija. Ona je 1745. obnovila županije – Virovitičku, Požešku i Srijemsku – podredivši ih izravno Saboru i banu, čime potvrđuje povezanost Slavonije s Hrvatskom,¹⁸ a 1746. konačno je uređena i Granica, u njenom slavonskom dijelu osnovane su 3 regimente – Gradiška, Brodska i Petrovaradinska, a sva upravna i sudska vlast bila je u vojničkim rukama. Brod je 30. siječnja 1753. proglašen slobodnim vojnim komunitetom u okviru Brodske pukovnije i slavonske Vojne krajine, što je uvelike odredilo njegov budući razvoj. Naime, status slobodne vojne općine osigurao je Brođanima oslobođenje od vojne dužnosti te slobodno bavljenje obrtom i trgovinom. Od ostalih reformi treba spomenuti crkvenopolitičke – crkva je stavljena pod nadzor države, uvedena je zabrana stupanja u samostan prije dvadeset četvrte godine te oporezivanje svećenika, a 1774. krenula je zaplijena imovine godinu dana ranije ukinutog isusovačkog reda.¹⁹

Kraljičin sin Josip II. stupa na prijestolje 1780. i vlada svega jedno desetljeće, ali zapamćen je po sveobuhvatnim reformama u svim zemljama kojima je vladao.²⁰ Josip je županije pretvorio u administrativne jedinice bez ikakve samouprave i ujedinio ih u deset okružja na čelu s komesarima pritom ne vodeći računa o povijesnim granicama pa je Zagrebačku, Križevačku, Varaždinsku i Požešku ujedinio s ugarskom Zaladskom županijom u Zagrebački okrug. Tako je Hrvatska 1785. prvi put u povijesti prestala postojati kao poseban državnopravni entitet.²¹ Reforme su zahvatile i Vojnu krajinu: do 1786. ujedinjena su zapovjedništva triju krajina, Hrvatske, Banske i Slavonske sa sjedištem u Zagrebu, čime je ban izgubio svoju funkciju te je prekinuta veza Banske Hrvatske s Vojnom krajinom.²² Godine 1787. dokinuo je brodski status slobodne vojne općine. Vrlo važne Josipove reforme jesu one koje su se ticale Crkve: jozefinskim su reformama umjesto samostana osnivane župe jer se svećenike smatralo važnima za prosvjećivanje naroda. Ipak, najvažnija stečevina jozefinizma jest Edikt o toleranciji objavljen 1781. godine. Njime su u pravima izjednačene sve kršćanske vjere, no samo su katolici smjeli graditi crkvene portale na ulici.²³

Franjo II., odlučivši odgovoriti na Napoleonovo samoproглаšenje carem svih Francuza, proglašava se carem Austrije, stvorivši time novu državnopravnu cjelinu Carevinu

¹⁸ Isto: 38.

¹⁹ Isto: 42.

²⁰ Isto.

²¹ Isto: 43.

²² Isto: 44.

²³ Isto: 45.

Austriju u koju su ulazile sve zemlje pod njegovom vlašću.²⁴ Dvorsko ratno vijeće 1819. Brod je ponovno proglasilo slobodnom vojnom općinom, a pedesetak godina kasnije, 8. lipnja 1871. godine Franjo Josip proglasio je nekoliko slobodnih vojnih općina gradovima, među kojima je bio i Brod.

3. Franjevci u Slavoniji

Sveti Franjo Asiški (1181/2–1226.) snažno je obilježio svoje vrijeme, ali i buduća stoljeća. Od njega potječu tri reda: franjevci, klarise i trećoredci, a zajednički im je stil života za koji je karakteristično svrstavanje uz zapostavljene društvene slojeve svoga vremena, vjernost Evanđelju te misijsko djelovanje.²⁵ Upravo je misijsko djelovanje franjevacu osobito među siromašnim slojevima njihova prepoznatljiva značajka, u Hrvatskoj posebno izražena među franjevcima u vremenu osmanske vlasti. Istraživači zastupaju različita stajališta o načinu i vremenu osnivanja prve franjevačke pokrajine ili provincije u Hrvatskoj, na primjer: neki nastoje obrazložiti da su samostalnu franjevačku provinciju u Hrvatskoj ustrojili samostani koji su do 1226. pripadali tzv. Prekomorskoj provinciji; ili da je provincija hrvatskih franjevacu nastala polovicom 14. stoljeća od Bosanske vikarije; ili da je tzv. *Provincia Sclavoniae* ili Hrvatska provincija nastala od Ugarske provincije itd.

Početke franjevačkog djelovanja u Hrvatskoj nalazimo još za vrijeme života svetog Franje. On je, naime, prema svjedočanstvu njegova suvremenika i životopisca Tome Čelanskoga, bio u Hrvatskoj 1212. godine kada je planirao iz Ancone otploviti u Svetu zemlju, ali su ga valovi bacili na obalu „Slavonije“, kako su Talijani nazivali prostor Hrvatske. Već za njegova života red se toliko raširio po Europi da je bio podijeljen na pokrajine ili provincije, a 1217. dogovoren je osnutak jedinstvene provincije za Ugarsku i Hrvatsku, *Provincia Hungariae*. Međutim, djelovanje franjevacu pridošlih iz Italije nije prešlo na sjever preko Drave. U samu Ugarsku franjevci su došli iz Njemačke i osnovali samostan u Ostrogonu 1229. godine, a 1239. posebnu Ostrogonsku provinciju. Primorski samostani izdvojili su se 1232. ili 1233. te su osnovali samostalnu slavensku provinciju, *Provincia Sclavoniae S. Seraphini* u Dalmaciji.²⁶

²⁴ Isto: 49.

²⁵ Hoško 2001: 16–17.

²⁶ Isto: 18.

U 13. stoljeću hrvatske su zemlje upravno bile podijeljene u tri banovine – Slavoniju, Hrvatsku i Bosnu, što je utjecalo na širenje franjevačkog reda. Naime, u Slavoniji je u 13. stoljeću bila nužna obnova vjerskog života nakon tatarskih razaranja popraćenih rasapom viteških redova, što je dovelo do potrebe Crkve za novim religioznim snagama, u čemu će najvažniju ulogu imati franjevci.²⁷ U doba prvih dolazaka franjevaca Hrvatska je bila u političkoj zajednici s Ugarskom, s kraljevima kao nositeljima političke i zakonodavne vlasti, feudalcima te sitnim plemićima i gradskim općinama, a svi su oni prihvatili franjevce te su njihove nastambe nicale u podgrađima feudalnih dvoraca i unutar gradskih zidina, a primani su i u mjestima gdje su djelovali i drugi redovnici.²⁸ Dakle, djelovali su u naseljima gradskog tipa, što će postati jednim od ključnih činitelja u oblikovanju gradskih zajednica i urbanističkoga tkiva. Godine 1239. ujedinile su se Ugarska i Ostrogonjska provincija u jedinstvenu Provinciju Ugarskoga kraljevstva koja se brzo razvijala te je do 1270. imala sedam kustodija s dvadeset pet samostana. Na području nastanjenu Hrvatima to su bile Zagrebačka, Pečuška i Srijemska kustodija. Takvo je ustrojstvo zadržano bez većih promjena sve do dolaska Turaka u 16. stoljeću.²⁹ Zagrebački i varaždinski samostan prema predaji osnovani su još za života svetog Franje, no o tome nema sigurnih dokaza. Zagrebački je samostan ipak sigurno predtatarski, a oni u Varaždinu, Pečuhu, Virovitici i vjerojatno Požegi osnovani su za Bele IV. (1235–1270.).

Za razumijevanje razvoja franjevačkoga reda u Hrvatskoj potrebno je spomenuti prilike u Bosni u 15. i 16. stoljeću. Naime, franjevci u Bosni u 14. stoljeću prigrlili su opservantski pokret koji se zalagao za puno i vjerno ostvarenje ideala svetog Franje, a proširio se i u drugim franjevačkim pokrajinama. Godine 1448. izdvojili su se samostani bosanske vikarije u Slavoniji i Ugarskoj u posebnu opservantsku Ugarsku vikariju kojoj je osobit zamah dao sveti Ivan Kapistranski, gorući promicatelj opservancije i prvi značajniji branitelj Europe od turskog nadiranja.³⁰ Turski prodori nikakvim nastojanjima nisu zaustavljeni te već 1463. pod osmansku vlast pada Bosna. Time je znatno otežan položaj katoličkog stanovništva i svećenstva, no poveljom *Ahdnamom* zajamčena je franjevcima sloboda vjerskog djelovanja. Kako bi spriječili vlastito uništenje i ostali uz narod te pokazali lojalnost turskoj državi, bosanski su franjevci prekinuli veze s članovima Vikarije na slobodnom kršćanskom području

²⁷ Isto.

²⁸ Isto: 19.

²⁹ Isto: 20.

³⁰ Isto: 22–23. Godine 1517. doći će do konačne diobe franjevaca na opservante i konventualce te Ugarska vikarija postaje provincijom, a nekoć konventualska provincija također postaje opservantska.

i godine 1514. od samostana pod turskom vlašću osnovali su vikariju Bosnu Srebrnu koja je 1517. proglašena provincijom.³¹

Istodobno s prodorom Turaka počinje postupno propadanje svih katoličkih crkvenih struktura u Hrvatskoj, uključujući franjevačku. Do 1536. stradala je većina samostana u Slavoniji i Ugarskoj te se činilo da je na prostoru Hrvatske na pomolu propast franjevačkog djelovanja.³² Ipak, godine 1575. provincija Bosna Srebrna dobiva dozvolu od Turaka i pape Grgura XIII. da u napuštenoj opatiji svetog Augustina u Velikoj uredi samostan koji će postati jednim od najvažnijih u Provinciji te jedini franjevački samostan sjeverno od Save na početku 17. stoljeća, sve do 1620. godine, dok nisu dobili dozvolu za obnovu samostana u Našicama. S ta su dva samostana slavonski franjevci krajem stoljeća dočekali oslobođenje od osmanske vlasti.³³

Prisutnost franjevacu u Brodu sa sigurnošću je moguće pratiti od 1623. godine, otkad vode brigu za katolike na osmanskome području, odnosno vrše dušobrižničku službu. Od te godine spominje se župa u Brodu zajedno sa sedam drugih kojima upravljaju franjevci pastoralnog područja samostana u Velikoj.³⁴ Spomen 1623. godine svjedoči o njihovom trajnom boravku i pastoralnom služenju za vrijeme osmanskog vladanja u Brodu. U Brodu je prije dolaska Turaka sasvim sigurno postojala crkva svetog Marka koju su Turci i islamizirani katolici pretvorili u džamiju.³⁵ Iako su franjevci boravili u samom gradu Brodu, brodske katolici pripadali su župi u Podvinju, gdje je bila i župna crkva posvećena svetom Antunu Padovanskom.³⁶

Među slavonskim franjevcima pod vodstvom Marina Ibrišimovića (u. 1641.) javlja se pokret za osnivanje vlastite franjevačke provincije i samostalne slavonske biskupije koji pak nije naišao na odobrenje najviših crkvenih instanci. Drugom prilikom slavonski su franjevci nastojali oko uspostave Požeške biskupije, odnosno oko spajanja Slavonije sa Zagrebačkom biskupijom te je zagrebački biskup Petar Petretić 1658. godine imenovao fra Petra Nikolića svojim vikarom za Slavoniju.³⁷ U to vrijeme, točnije 1660. godine, Nikolić izvještava zagrebačkog biskupa o stanju franjevačkog pastoralnog djelovanja u Slavoniji te spominje i

³¹ Isto: 24.

³² Isto: 26.

³³ Isto: 30.

³⁴ Hoško 2012: 100.

³⁵ Isto.

³⁶ Isto.

³⁷ Hoško 2001: 31.

Brod. Naglašava da izvan grada (u Podvinju) postoji kamena crkva svetog Antuna, no napomnije i da postoji župa sv. Ivana u samome gradu, a također i boravište franjevaca, *hospitium fratrum*. Nije jasno tko je i kada uspostavio brodsku župu svetog Ivana te je li Brod imao župu prije gradnje crkve Presvetog Trojstva, ali Nikolić naglašava da je brodska crkva bogato ukrašena te da okuplja brojne vjernike.³⁸

Napetosti između članova Bosne Srebrne iz geografske Bosne te onih iz Slavonije i Dalmacije dosegle su tu razinu da su jedni i drugi 1662. izabrali vlastita vodstva, što nisu odobrile crkvene vlasti u Rimu te slavonske franjevce kažnjavaju zabranom primanja novih članova idućih 15 godina.³⁹ Iako su dvije godine kasnije Nikolić i velički gvardijan Mijo Domazetović pisali molbu da se ta odluka dokine, to je učinjeno tek 1676.

Dugotrajni Bečki rat (1683–1699.) izmijenio je političku, društvenu i vjersku sliku na hrvatskom području. Oslobođenjem Broda od turske vlasti 1691. vojni komandant carske vojske Eugen Savojski postavio je Augustina Jarića za vojnog zapovjednika u gradu, a ta mu je funkcija pomogla da ojača franjevačku prisutnost u Brodu i da uz brodsko franjevačko bratstvo organizira pastoralno područje s više župa. Upravo je Jarić već 1694. podigao u Brodu drveni samostan s dva krila i crkvu.⁴⁰

Karlovačkim mirom osmanska je opasnost prestala te se granica privremeno ustalila na Savi, no rat u južnom Podunavlju još je dva puta vođen. Oslobođenje hrvatskih krajeva od Turaka dovelo je do promjene franjevačke organizacije jer se nekad jedinstvena provincija Bosna Srebrna sada našla u trima državama, što će biti presudan razlog njene podjele.⁴¹ Diobom Bosne Srebrne 1735. godine nastaje u Dalmaciji Provincija sv. Kaja, kasnije nazvana Provincijom presvetog Otkupitelja, a 1757. na području Habsburške Monarhije Provincija sv. Ivana Kapistranskoga. U Bosni i Hercegovini i danas djeluje Provincija Bosna Srebrna.⁴² Provincija sv. Ivana Kapistranskoga imala je u vrijeme svoga uspostavljanja 1757. samostane u Budimu, Našicama, Velikoj, Iloku, Đakovu, Vukovaru, Brodu, Osijeku, Požegi, Cerniku i još nekoliko mjesta u Podunavlju. Do kraja stoljeća ostat će bez ijedne župe u Bačkoj, a u Slavoniji i Srijemu imat će ih samo šest, u Cerniku, Našicama, Velikoj (do 1802.), Vukovaru, Šarengradu i Iloku.

³⁸ Hoško 2012: 104.

³⁹ Hoško 2001: 32.

⁴⁰ Hoško 2012: 109.

⁴¹ Hoško 2001: 32.

⁴² Isto: 33.

Upravo je franjevački red podigao najviše samostana u 17., a posebno u 18. stoljeću. Anđela Horvat donosi podatak da od tridesetak samostana nastalih u 18. stoljeću na području kontinentalne Hrvatske preko polovice su podigli franjevci.⁴³ Samostane su franjevci podizali ili pregrađivali na području kontinentalnog dijela Hrvatske koji je ostao izvan turske vlasti, kao npr. samostani u Čakovcu, Samoboru, Jastrebarskom i Karlovcu. Ipak, još su veću graditeljsku djelatnost franjevci razvili u krajevima tek oslobođenim od turske vlasti, posebice Slavoniji, gdje su njihovu dugogodišnju vladavinu nadživjeli jedino samostani u Velikoj i Našicama. Tako na primjer, franjevci grade samostan u Cerniku, Slavonskom Brodu, Požegi, Vukovaru, a onaj u Velikoj i Našicama obnavljaju.⁴⁴

Francuska revolucija 1789. i njeni prosvjetiteljski ciljevi ubrzo su se proširili Europom, a u naše je područje prosvjetiteljstvo došlo u obliku jozefinizma, državne varijante prosvjetiteljstva, obilježena centralizmom, apsolutizmom i germanizacijom. Jozefinizam je bio nesklon Crkvi, što je rezultiralo ukidanjem samostana i redova. Najtrajnije su posljedice reforme ostavile na način života franjevac, oslabljena disciplina bez zajedničkih molitava, gotovo nestala *vita communis* te slabe veze s poglavarstvom reda bitno su promijenili habitus franjevac te njihov identitet.⁴⁵ No već u doba kasnog jozefinizma u prvoj polovici 19. stoljeća hrvatski su franjevci tražili načina za oslobađanje od jozefinskih zahtjeva te su prihvatili ideje obnovnog katoličanstva, razvijali pastoralno djelovanje te pisali katekizme i propovjedničku literaturu.

Godine 1900. od dvadeset jednog je samostana iz dotadašnjih provincija sv. Križa, sv. Ladislava i sv. Ivana Kapistranskog s područja tadašnjeg kraljevstva Hrvatske i Slavonije, kojima je pridodan i samostan u Čakovcu, odlukom vrhovne uprave *Reda Ordine nostro*, osnovana nova pokrajinska zajednica Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda sa sjedištem u Zagrebu.⁴⁶

⁴³ Horvat 1982: 101.

⁴⁴ Isto: 101–105.

⁴⁵ Hoško 2001: 40.

⁴⁶ Isto: 43.

4. Osnivanje župe

Već je spomenuto vrlo rano djelovanje franjevaca u Slavoniji. Naime, još papa Klement VI. (1342–1352.) dopustio im je da u Đakovu osnuju samostan za odmor i oporavak bosanskih franjevaca misionara, a nešto kasnije dobili su dozvolu da kuće mogu podizati po Hrvatskoj i Ugarskoj u mjestima gdje drugi redovnici nisu imali svoje samostane.⁴⁷ Franjevačka kuća u Brodu bila je smještena istočno od tvrđave, odnosno na prostoru današnje crkve i samostana, a slijedeći franjevačke postulate siromaštva, njihovo je boravište bilo skromno i bez istaknutih vanjskih obilježja. O tome sredinom 17. stoljeća svjedoči biskup fra Mato Benlić pišući o svome boravku u Brodu 1. rujna 1652.:

„In Slavonia, in comitatu Posegiensi o vero Brodensi nel 1652. a di primo di settembre nella parochia di Brod, dove stano doi padri si san Francesco di minori osservanti, parocho con il compagno, una chiesa lontano dalla capella doi miglia per nome di San Antonio da Padua, habbiamo celebrato la messa con sermone al populo...”⁴⁸

Treba istaknuti stroge šerijatske propise, prema kojima se samo na mjestima gdje je od ranije bio nekakav kršćanski sakralni objekt mogla nakon rata obnoviti njihova prisutnost. Zirdum to potvrđuje naredbom sandžakbega iz 1516. godine:

„Podignute su crkve u nekim mjestima u kojima one nisu postojale od starog nevjerničkog vremena. Neka se takve novopodignute crkve dadu porušiti, a oni nevjernici i svećenici, koji boraveći u njima, uhode stanje i dojavljuju u nevjerničke zemlje, neka se kazne strogo, i neka se kazne teškim tjelesnim kaznama. Neka se poruše križevi, koji su postavljeni na putovima i neka se ne dopušta da ih ubuduće postavljaju. A ako ih postave, neka se kazne tjelesnim kaznama oni koji to urede.”⁴⁹

Čim su Osmanlije zauzeli Brod 31. srpnja 1536. godine, u njega su postavili vojsku i započeli naseljavati muslimansko stanovništvo. Crkvu svetog Marka u tvrđavi, kao što je prethodno u radu spomenuto, pretvorili su u džamiju, a katoličko dušobrižništvo preuzeli su franjevci Bosne Srebrne. Turski dokumenti svjedoče o tome da u vrijeme osvajanja brodskog

⁴⁷ Zirdum 2012: 116.

⁴⁸ Dević 2005: 165.

⁴⁹ Zirdum 2012: 117.

područja nije bilo velikog pustošenja niti značajnih selidbi stanovništva, a popis stanovništva iz 1542. svjedoči da u naselju postoji 71 porezna jedinica, što je približno jednako broju kršćanskih domaćinstava.⁵⁰ Prestankom značajnijih osmanlijskih vojnih pothvata Brod gubi na značenju kao vojno središte te postaje centar sudsko-upravne oblasti i razvija se u prometno i trgovačko-obrtničko središte. Islamizirano je stanovništvo pritom živjelo u gradu, dok su okolna naselja bila katolička.

Spomenuti bosanski franjevci poveljom *Ahdnamom* Mehmeda II. priznati su kao jedina katolička ustanova na njihovu osvojenom području te sukladno tome svoju vjeru proširuju na sva područja koja su Osmanlije zauzeli pa tako i na Slavoniju. Njihova spomenuta skromna kuća s kapelom u Brodu kroz stoljeće i pol osmanlijske vlasti postaje središtem dušobrižničke djelatnosti. Ipak, kako ne bi zasmetali islamskom stanovništvu, sve veće liturgijske skupove obavljali su u srednjovjekovnoj crkvi sv. Antuna Padovanskog u Podvinju.⁵¹

Da su Brod i okolica već početkom 17. stoljeća napučeni katoličkim stanovništvom svjedoči popis župa provincije Bosne Srebrne iz 1623. godine, gdje su na malom prostoru smještene tri župe: Brod, Podcrkavlje i Vrhovina.⁵² Iste godine fra Jure Neretvanin u popisu samostana i župa provincije Bosne Srebrne donosi podatak da franjevci iz samostana u Velikoj pastoralno skrbe za župu Brod, a tri godine kasnije Atanazije Jurjević, caru bliska osoba, piše da je u gradu oko 500 kuća, 9 džamija i 40 katoličkih obitelji te da brodsku župu vodi bosanski franjevac Petar Bjelavić.⁵³ Svi navedeni podaci upućuju na zaključak da je katolička župa u Brodu ponovno djelovala najkasnije od 1620-ih te da su je vodili franjevci, iako povijesni izvori još uvijek ne daju jasne odgovore na pitanja – je li središte brodske župe bilo u samome gradu Brodu ili izvan njega te kada je brodska župa posvećena Presvetom Trojstvu.⁵⁴ Naime, podaci o središtu brodske župe oprečni su: prema nekim izvorima, središte je bilo u samom gradu, dok ga drugi izvori smještaju u obližnje selo Podvinje u kojemu je spomenuta crkva svetog Antuna Padovanskog. Samo izmještanje središta katoličkih župa na periferiju bilo je uobičajeno u Bosni i Slavoniji nakon osmanlijskih osvajanja budući da katoličko stanovništvo nije smjelo živjeti izmiješano s muslimanima.⁵⁵ Sasvim je sigurno da

⁵⁰ Isto: 118.

⁵¹ Isto: 119.

⁵² Isto: 120.

⁵³ Skenderović 2012: 137.

⁵⁴ Isto.

⁵⁵ Isto.

su se katolici u velikom broju okupljali u selu Podvinju u crkvi sv. Antuna Padovanskog, jedinjoj u kojoj su brodski katolici mogli održavati veće vjerske svečanosti. No nekoliko povijesnih izvora, od kojih je jedan ranije u radu spomenut⁵⁶, svjedoči o činjenici da su franjevci i u samome gradu Brodu imali neku kuću koju su pretvorili u svoj gostinjac.⁵⁷ Osim toga, izvori bilježe sljedeće: fra Jeronim Lučić posjetio je 10. svibnja 1638. župu Brod i crkvu svetog Antuna, 4000 koraka udaljenu od tvrđave o kojoj piše: „Katolike služe fra Antun iz Požege i njegov pomoćnik. Ondje sam tijekom svečane mise, u biskupskom ornatu, uz pratnju petnaestorice franjevac podijelio sakrament potvrde 1523 katolika obaju spolova.“⁵⁸ Vizitator Pavao Rovinjanin 1640. kaže da se župnikova kuća, odnosno središte župe, nalazi u centru Broda, gdje je i služio misu: „Došli smo u Brod i uputili se u kuću upravitelja župe, a ona je usred grada. Ujutro pošto smo odslužili misu, spremili smo se na put prema Požegi.“⁵⁹ U brodskoj župi nekoliko je puta boravio i već spomenuti fra Matej (Mato) Benlić, beogradski biskup i apostolski vikar u donjoj Ugarskoj pod Osmanlijama, koji je u rujnu 1652. bilježi da u samome gradu doista postoji neka kuća koju drže franjevci i naziva je kapelom, što Skenderović tumači kao gostinjac, a bilježi i da se dvije tisuće koraka dalje nalazi crkva svetog Antuna:

„(...) u župi Brod gdje djeluju dva oca sv. Franje, mala braća, župnik i pomoćnik. Tu sam u crkvi posvećenj sv. Antunu Padovanskom, koja je od kapele udaljena dvije tisuće [koraka], služio misu i propovijedao puku. Krizmao sam dvaput; prvi put sam krizmao 549 osoba oba spola a drugi put 736. Crkva posjeduje sve potrebne stvari za obavljanje Božje službe. U crkvi se često preko godine služi misa posebno na svetkovine kroz godinu. Marljivošću spomenutih otaca župa je dobro poslužena svetim sakramentima i drugim božanskim stvarima jer oni služe puku i siju Božju riječ s velikom poukom. Ova župa ima 4000 katolika.“⁶⁰

Godine 1657. biskup Benlić piše:

„Putujući iz ove župe [Garčin] 9. svibnja stigli smo, na udaljenosti manje od jedne ugarske milje, u Brod, župu koju služi samostan u Velikoj. Sljedeći dan, a bila je

⁵⁶ Str. 12–13.

⁵⁷ Skenderović 2012: 138.

⁵⁸ Dević 2005: 165.

⁵⁹ Zlatović 1890: 34.

⁶⁰ Dević 2005: 165.

svetkovina Uzašašća Isusova, u župnoj crkvi sv. Antuna Padovanskog služio sam svetu misu, propovijedao puku te na kraju krizmao 90 muških i 123 ženske, ukupno 213 osoba. Ova crkva je prošle 1656. nanovo prekrivena i to vrlo lijepo, obijeljena iznutra i izvana te ima sve potrebno za božanski kult. A otac župnik sa svojim pomoćnikom, marljivo dijeli svete sakramente i ostalo.“⁶¹

Tri godine poslije, 1660. godine, fra Petar Nikolić, generalni vikar Zagrebačke biskupije za područje Slavonije, posjetio je Brod, a u izvješću stoji da izvan Broda postoji kamena crkva sv. Antuna, dok se u samome gradu Brodu nalazi gostinjac braće i župa sv. Ivana:

„U selu ili gradu Brodu stara crkva, učinjena mozejom Turaka, nekoć pod imenom Svetog Marka; izvan sela pak stoji stara crkva iz kamena pod imenom Svetoga Antuna; i ondje također u Brodu je gostinjac braće, jest župa Svetog Ivana, kojom briguju velečasni oci Đuro iz Kaptola i brat Pavao Bošnjak. Spomenuta crkva je bogato opremljena i ukrašena, bile su mnoge duše kršćana.“⁶²

Spomen župe sv. Ivana naveo je Paškala Cvekana na zaključak da u osmansko doba na brodskom području postoje dvije župe – jedna u samome gradu i druga u selu Podvinju.⁶³ Budući da je ova Nikolićeva bilješka jedini povijesni izvor koji spominje brodsku župu svetog Ivana, a nije sasvim sigurno da se opis crkve („bogato opremljena i ukrašena“) odnosi na crkvu u Brdu, a ne onu u Podvinju, ovaj zaključak Paškala Cvekana ostaje upitan.⁶⁴

Sljedeći izvor koji spominje brodsku župu jest pismo fra Luke Ibrišimovića zagrebačkom biskupu iz 1674. U pismu Ibrišimović brodsku župu naziva „župom sv. Antuna u Brodu“, čime se potvrđuje teza da je Brod imao samo jednu župu čije je središte bilo u Podvinju, kao i činjenica da u to vrijeme župa Presvetog Trojstva nije postojala.⁶⁵ Ipak, postojanje franjevačkog gostinca u središtu Broda potvrđuje pismo provincijala Gabrijela Stanića iz 1693. U tom pismu Stanić odgovara na optužbe zagrebačkog biskupa Aleksandra Ignacija Mikulića da je brodsku i požešku župu pretvorio u rezidenciju i gostinjac reda te (Stanić) piše sljedeće: „budući da smo u Brodu i Požegi gotovo za cijelo tursko vrijeme imali

⁶¹ Isto: 204.

⁶² Acta Bosnae, str. 494., pov MCCCCXXXV, 28. V. 1660. Prema Cvekan 1984: 56. Original na latinskom.

⁶³ Cvekan 1984: 56.

⁶⁴ Skenderović 2012: 139.

⁶⁵ Barbarić, Holzleitner 2000: 29.

gostinjske i nastojali, da u svakom budu po dvojica ili četvorica otaca“ te objašnjava: „pod turskom su se vlašću nazivali kapelice, a sada se nazivaju gostinjski“. ⁶⁶ Ovo potvrđuje da je u gradu Brodu doista postojao gostinjac koji su franjevci nazivali kapelom. Ostaje otvoreno pitanje je li uz gostinjac postojala i sama kapela, što potvrđuje izvješće Petra Nikolića. ⁶⁷

O kapeli je pisao i Ignjat Alojzije Brlić u *Uspomenama na stari Brod*. On je precizirao da se radi o drvenoj kapeli posvećenoj Presvetom Trojstvu koja se nalazila iza sadašnjeg franjevačkog samostana. ⁶⁸ U slučaju da franjevci nisu mijenjali svoj položaj u gradu, odnosno ako je njihov gostinjac bio na istom mjestu ili u blizini današnjeg franjevačkog samostana, moguće je da je već u osmanlijsko doba postojala drvena kapela koja je opstala i nakon oslobođenja sve do izgradnje nove zidane crkve. ⁶⁹ Ostaje otvoreno pitanje je li to kapela svetog Ivana koja je kasnije promijenila patrona postavši crkva Presvetog Trojstva. Skenderović tvrdi da je moguće da je crkva promijenila patrona u vrijeme oslobođenja u čast Presvetog Trojstva kojemu se na taj način zahvaljivalo za pobjedu nad Turcima. ⁷⁰

Tijekom rata protiv Osmanlija Brod je privremeno oslobođen 1688. godine, no u protunapadu 1690. Osmanlije su ponovno zauzeli gotovo cijelu Slavoniju. Ipak, 1691. godine kršćanska vojska opet oslobađa Brod. U to vrijeme dolazi i do velikih razilaženja među franjevcima, o kojima je prethodno pisano. Kada je godinu dana ranije, točnije 24. kolovoza 1690. kršćanska vojska zapalila crkvu i samostan u Velikoj radi protjerivanja Osmanlija, Brod postaje franjevačko pokrajinsko središte, a brodska je franjevačka kuća na prvoj skupštini provincijske uprave 16. listopada 1694. proglašena franjevačkom rezidencijom, da bi joj nešto kasnije bili dodijeljeni i prihodi za uzdržavanje od susjedne župe Dobovik (Podcrkavlje). ⁷¹

Navedene činjenice pokazuju kako je brodska katolička župa na kraju 17. i početku 18. stoljeća doživjela veliku obnovu vjerskog života. Godine 1701. počinje se voditi matična knjiga *Liber baptizatorum Conventus SS. Trinitatis ab Anno Domini 1701*mo (Knjiga krštenih samostana Presvetog Trojstva od godine Gospodnje 1701.), što Skenderović vidi kao najvažniji dokaz te obnove, kao i činjenice da je župa već te godine posvećena Presvetom Trojstvu. ⁷²

⁶⁶ Isto: 272–273.

⁶⁷ Skenderović 2012: 140.

⁶⁸ Ignjat Alojzije Brlić u *Uspomenama na stari Brod*, str. 9.

⁶⁹ Skenderović 2012: 140.

⁷⁰ Isto.

⁷¹ Zirdum 2012: 124.

⁷² Skenderović 2012: 140.

Godine 1700. Brod je utvrđeno naselje, sa sjeverne strane zatvarao ga je dugi zid s tvrđavskim kulama i vratima u sredini, s istočne i zapadne strane zidovi su bili kraći i imali su probijena vrata za prolaz, dok je s južne strane grad štitila Sava. Poboljšanjem općih životnih uvjeta povećava se i broj stanovništva, zbog čega župnik Augustin Jarić umjesto stare ruševne kuće (tj. *gostinjska*) odlučuje izgraditi novu prostranu drvenu kuću s dva krila i drvenu crkvu Presvetog Trojstva s tornjem. Na provincijskom kapitolu u Našicama 10. listopada 1708. ova je rezidencija proglašena samostanom kojemu je prvi gvardijan bio fra Ivan iz Bijeje.⁷³ Vizitator Ivan de Vietri 1708. godine opisuje brodski samostan:

„U samostanu Presvetog Trojstva u Brodu boravi 13 redovnika koji vrše dušobrižničku službu u gradiću Brodu i okolnim selima. U gradu je vrlo lijepa samostanska crkva, a na selu je druga crkva posvećena sv. Antunu koju poslužuje jedan svećenik po odredi poglavara. Pripada Zagrebačkoj biskupiji.“⁷⁴

Samostan je bio dovoljno prostran te je u njemu 1712. utemeljen jedan od provincijskih novicijata.⁷⁵

5. Gradnja nove crkve

Zbog stalnog širenja naselja i povećanja broja stanovništva te gradnje nove tvrđave na mjestu stare, u ratu 1716. godine razrušene, a posljedično i rasta broja vojnika, obrtnika i trgovaca, franjevci su odlučili izgraditi novu veću crkvu i samostan. Na provincijskom kapitolu 24. lipnja 1726. u Našicama to je zagovarao gvardijan i župnik Brođanin fra Ivan Narančić, koji je bio određen i za voditelja gradnje. Temeljac je godinu dana poslije, 12. kolovoza 1727. na blagdan svete Klare, postavio brodski zapovjednik barun Ivan Trenk. Kronika franjevačkog samostana u Brodu na Savi to bilježi ovako:

„Milošću Presvetoga Trojstva i trudom otaca i braće reda Manje braće opservanata svetoga Franje, sinova majke Provincije Bosne Srebrne, ovaj je naš samostan Presvetoga Trojstva, sagrađen od drveta, trajao zajedno s crkvom, koja također sagrađena od drveta i

⁷³ Zirdum 2012: 124.

⁷⁴ Batinić 1885: 20.

⁷⁵ Biber 2012: 161.

danas postoji, od 1694. godine do 1727. godine. Ove je pak godine, bez pomoći nekoga posebnoga dobročinitelja, već čistom milostinjom, prošenom od vrata do vrata kroz mnogo godina u svrhu gradnje nove crkve i samostana, dok su braća svojim životom pokazivala strpljivost, započela gradnja.⁷⁶

„(...) 12. kolovoza 1727. godine započela je gradnja samostana Presvetog Trojstva u Brodu. Gradnju je vodio velečasni otac Ivan Narančić, bivši definator i bivši povjerenik, koji je na kapitolu u Našicama, što ga je održao mnogopoštovani otac Augustin iz Tuzle 24. lipnja 1726. godine, izabran za definitora i voditelja gradnje. Prvi je kamen, to jest temeljac, za crkvene temelje, mjesto preuzvišenoga gospodina vrhovnog zapovjednika Fridriha Odvisa, postavio presvijetli gospodin slobodni barun Trenk, sadašnji zapovjednik u Bosni.⁷⁷

„Godine 1727., kad su bili postavljeni temelji nove crkve i podignuti iznad zemlje na visinu jedne orgije, zaustavljena je gradnja crkve, a započela gradnja samostana. Braća su sagradila samostansko krilo na zapadnoj strani i ono je bilo prvo, a vrt uz samostan opasali zidom.⁷⁸

Dakle, franjevci su bez posebnih darovatelja, prošnjom od vrata do vrata počeli graditi samostan. Iste je godine uz temelje ozidano oko dva metra crkvenog zida, a nakon toga ubrzano je građeno zapadno krilo samostana dugo 35 metara, koje je te godine i dovršeno. Narančić je 1729. počeo s gradnjom najdužeg južnog krila samostana, 30-ak metara udaljenoga od rijeke Save, koje je dovršio u naredne tri godine, a ujedno je i najprostraniji dio samostana dužine 46,90 metara.⁷⁹ Kronika bilježi:

„Godine 1729. velečasni otac Ivan Narančić, bivši definator i sadašnji gvardijan u Brodu, započeo je iz temelja graditi drugo krilo samostana na južnoj strani isključivo milostinjom, a završio ga je za svog trogodišta. Treće krilo s crkvom treba još graditi.⁸⁰

Dovršenje samostana odgođeno je radi nastavka započete gradnje crkve, od 1743 do 1753. godine. Istočno krilo građeno je od 1768. do 1770. godine, a dugo je 35,86 metara i

⁷⁶ Kronika franjevačkog samostana u Brodu na Savi I: 31.

⁷⁷ Isto.

⁷⁸ Isto.

⁷⁹ Biber 2012: 161.

⁸⁰ Kronika franjevačkog samostana u Brodu na Savi I: 33.

podignuto na kat. Perković u svome članku ističe da je novi samostan izgrađen od čvrstog materijala sa zidovima debljine do 2,7 metara bio zamišljen kao utvrda za sklonište stanovništva u slučaju ponovne osmanske provale.⁸¹ U vrijeme ukinuća samostana 1787–1806. godine u njegovu prizemlju bilo je skladište soli.⁸²

Budući da je brodskim franjevcima samostan bio nužan, a nisu imali dovoljno sredstava ni građe, treba napomenuti da su se u vrijeme gradnje crkve franjevci nastavili služiti drvenom crkvom.⁸³

Zagrebački kanonik Juraj Dumbović u Brodu je boravio u lipnju 1730. godine, a crkvu ovako opisuje:

„Župna je crkva drvena, a ima i drven toranj u kojem se nalaze četiri blagoslovljena zvona. U njoj se nalazi pet oltara. Glavni je oltar Presvetog Trojstva; na njemu je drveni tabernakul obojen i pozlaćen; može se dobro zatvoriti. Drugi oltar je v. Antuna Padovanskog, treći BDM, četvrti v. Marka, peti Isusova preobraženja. Svaki oltar ima portatile, tj. kamen u kojemu su pohranjene „moći“ nekog sveca. Na svim su oltarima mape, tabele, oltarnici, svijećnjaci i druge potrepštine za služenje sv. mise. Euharistija se čuva u srebrnom i pozlaćenom ciboriju gdje se posvećene hostije izmjenjuje najmanje svakog tjedna. Za prijenos pričesti bolesnicima služe dvije posude od kojih je veća slična ciboriju. (...) Crkva ima šest srebrnih svjetiljaka, ali nema zaklade za nabavu gorljivog ulja, nego ulje nabavljaju oci franjevci. Iza glavnog oltara postoji sakristija u kojoj se nalaze drveni ormari za spremanje crkvenog odijela, mirisnog rublja, posuđa. Oko crkve ne postoji groblje. (...)“⁸⁴

Kako je napomenuto, nakon izgradnje dijela samostana, skupljala su se sredstva i građa za nastavak gradnje crkve. S radom je nastavljeno 21. ožujka 1743. godine, radove je vodio fra Ambrozije iz Broda, a te je godine ozidana polovica građevine. Kronika to ovako bilježi:

⁸¹ Perković 2012: 335.

⁸² Biber 2012: 161.

⁸³ Isto: 159.

⁸⁴ Prema Biber 2012: 159.

„Te godine [1743.], 21. ožujka, započela je gradnja crkve Presvetoga Trojstva, a njezin je nadglednik bio velečasni otac definator Ambrozije iz Broda. On je te godine gradnju priveo do polovice cjelokupne građevine.“⁸⁵

Daljnji radovi trajat će idućih desetak godina.⁸⁶ Prilikom vizitacije župe 1. srpnja 1746. vizitator je zabilježio da je crkva već pokrivena i da se u njoj zida svod, a imat će sedam oltara. Gradnja kora dovršena je 1750. godine, a 1753. godine crkva je konačno dovršena.⁸⁷ Otprilike u isto je vrijeme stara drvena crkva srušena jer je njenu ulogu u potpunosti preuzela nova crkva. Završetak gradnje kora i crkve kronika ovako bilježi:

„Te je godine [1750.] bila dovršena gradnja našega kora crkve Presvetog Trojstva u Brodu, i to u cijelosti koliko je širok zid, na blagdan svetoga našega serafskog oca Franje; toga je predvečerja prvi put u njemu održana svečana večernja.“⁸⁸

„30. kolovoza [1753.]. Posao na crkvi Presvetoga Trojstva bio je priveden kraju, poglavito što se tiče bijeljenja te polaganja kamena i cigle za pod. Iste je godine 14. listopada bila slavljena prva sveta misa na obnovljenom i iznutra ukrašenom oltaru svetoga patrijarhe Josipa. Iste godine 26. listopada pred vratima crkve Presvetog Trojstva zasađen je novi križ s Raspetim.“⁸⁹

Dakle, brodski samostan i crkva građeni su u nekoliko faza: 1.) zapadno krilo izgrađeno je 1727. godine, kada počinje i gradnja crkve; 2.) izgradnja južnog krila traje od 1729. do 1732.; 3.) radovi na crkvi nastavljeni su 1743., a dovršeni 1753. godine; 4.) samostansko krilo uz crkvu gradi se od travnja do listopada 1758. godine;⁹⁰ 5.) istočno krilo gradi se od 1768. do 1770. godine, a u Kronici za 1769. godinu opisano je ovako:

„Godine 1768. započela je za gvardijanata velečasnog oca Augustina Somborčevića gradnja četvrtog krila na istočnoj strani. Premda ono nije bilo u potpunosti dovršeno, ipak

⁸⁵ Kronika franjevačkog samostana u Brodu na Savi I: 101.

⁸⁶ Zirdum 2012: 129.

⁸⁷ Isto.

⁸⁸ Kronika franjevačkog samostana u Brodu na Savi I: 119.

⁸⁹ Isto: 123.

⁹⁰ Kronika to ovako bilježi: „Za vrijeme gvardijanata velečasnog oca Ambrozija iz Broda, mjeseca travnja 1758. godine, započela je gradnja samostanskog krila s dva kata uz crkvu, a završena je 12. listopada iste godine.“ (Kronika franjevačkog samostana u Brodu na Savi I: 149.)

je uz posebno zalaganje i marljivost 21. lipnja 1769. godine, na blagdan Presvetoga Trojstva bio prvi svečani objed, na veliku radost svih prisutnih, a s ostalim se dijelom gradnje nastavilo.“⁹¹

Franjevcima je župa oduzeta već 1754. godine, sukladno težnjama carskoga dvora za potiskivanjem franjevacu iz župa i njihovom zamjenom svjetovnim svećenstvom, što Kronika franjevačkog samostana bilježi ovako:

„Istoga je dana [20. rujna 1754.] stigao u Brod [zagrebački kanonik] s novim brodskim župnikom u pratnji požeškog župnika. Tri je dana razgovarao s nama na takav način, da su pomišljali sve nam oteti. A da sveti patrijarha Franjo nije priskočio upomoć svome stadu, zacijelo bi zamisao u djelo proveli. No onaj koji tješi nevoljne, utješio je i nas. Nisu se sramili oteti nam vinograd alodij, dapače i stvari koje smo isprosili idući od vrata do vrata. Vrativši nam na koncu neke stvari što spadaju na služenje mise, sve ostalo su nam naumili oduzeti.

(...)

Naposljetku nam je u osvit 25. ovoga mjeseca bilo oduzeto župničko pravo, po kojem smo se i u najvećim nevoljama i borbama s Turcima služili možda i više od 200 godina povlasticama blage uspomene careva. Odsluživši misu na oltaru svetoga Josipa, gospodin je požeški župnik puku predstavio zakonitog župnika Josipa Zniku, Hrvata. Kanonik je bio bolestan. Oduzevši nam brodsku župu, oduzeli su nam također gornja i donja sela koja su ovamo pripadala.“⁹²

Nakon oduzimanja župe i dušobrižničke službe franjevci su u Brodu nastavili sa svojim kulturnim i prosvjetnim radom. U studenom 1787. dekretom Josipa II. ukinut je brodski samostan, zgrada je prodana gradskom poglavarstvu za školsku namjenu, a njen inventar dijelom je prenesen u druge samostane, a dijelom oduzet. Franjevci se u Brod vraćaju 22. lipnja 1806. godine, kada kreću raditi na obnovi i uređenju samostana.

⁹¹ Kronika franjevačkog samostana u Brodu na Savi I: 185.

⁹² Isto: 125.

6. Crkva Presvetog Trojstva s franjevačkim samostanom

Crkva i samostan smješteni su pored rijeke Save, na povijesnom trgu omeđenom kompleksom samostana i crkve s istočne strane, zgradom Muzeja Brodskog Posavlja sa zapadne i sjeverne strane te zgradom Vatrogasnog doma na sjeveru. S južne je strane nekada bio samostanski vrt, a danas se na njegovu mjestu nalazi javna parkirna površina.⁹³

Kako je već ustvrđeno, gradnja crkve započinje 12. kolovoza 1727. godine za vrijeme velečasnoga Ivana Narančića koji je gradnju i vodio. Te je godine srušen stari drveni samostan koji je na tom mjestu postojao od ranijih vremena, a ubrzo je izgrađeno zapadno krilo samostana. Dvije godine kasnije, 28. travnja 1729. godine, Ivan Narančić, postavši gvardijanom, započinje gradnju najdužeg južnog krila samostana koje u iduće tri godine dovršava. Otac Ambrozije iz Broda došao je na Narančićevo mjesto upravitelja gradnje crkve 20. kolovoza 1741. te je do 1750. dovršio gradnju kora, a već iduće godine na kor su postavljene rešetke zaslugama gvardijana oca Mihaela Benčevića, rad majstora Paškala Žebleca. Radovi su privedeni kraju do sredine 1753. godine, a već 14. listopada iste godine održana je prva misa na obnovljenom i ukrašenom oltaru sv. Josipa. Propovjedaonica je dovršena 1760. godine, a 28. siječnja 1761. postavljena su nova crkvena vrata za vrijeme gvardijana oca Ambrozija Majstorovića. Radovi u klaustriu i vrtu dovršeni su pet godina poslije, 20. prosinca 1766. godine te je započeta gradnja kriptе. Istočno krilo samostana građeno je od 1768. do 1770. godine. Dvije godine poslije, 1772. odlučeno je o lokaciji gradnje knjižnice, a godinu dana potom i o gradnji nove sakristije. Aleksa Schötz postavlja 1781. sat na sjeverno samostansko krilo u crkvu te je ispod njega nacrtao sunčani sat.⁹⁴

Crkva je dužine 43,60 x 13,27 metara, a svetište 9,20 x 9,55 metara. Crkveni toranj kvadratna je oblika, a zidan je zajedno s crkvom te je širok 8,77 metara, a visok oko 14 metara. Zapadno krilo dugo je 35 metara, južno 46,9 metara, a istočno 35,86 metara.

Što se tiče intervencija, crkva do danas nije doživjela veće promjene. Prve intervencije doživjela je 1824. godine kada je zbog urušavanja obnovljen krov, a 1835. godine postavljena su nova zvona u zvonik. Godine 1838. srušen je stari svod blagovaonice te počinje gradnja novoga, a 1857. godine ispred samostana postavljen je željezni križ na kamenom postolju. Desetak godina kasnije, 1865. srušen je zid koji je opasavao samostan prema Savi zbog proširenja javne ceste. Godine 1872. obnavlja se pročelje. Perković ističe kako je posljednja

⁹³ Perković 2012: 333.

⁹⁴ Isto: 338.

obnova započeta krajem 20. stoljeća i nastavljena je u godinama nakon Domovinskog rata te traje i danas.⁹⁵

6.1. Opis arhitekture

Ovaj barokni samostanski sklop sastoji se od crkve Prevetog Trojstva sa zvonikom sjeverno od svetišta, koja čini sjeverno krilo samostana, te tri jednolika samostanska krila. Samostan je, dakle, građen u karakterističnoj zatvorenoj formi kvadrata, tipičnoj za franjevačke samostane u Hrvatskoj, a osobito Slavoniji u 18. stoljeću. Četiri krila samostanskog sklopa omeđuju klaustar s arkadno rastvorenim trijemovima u prizemlju te redovničkim prostorijama za stanovanje i rad na prvome katu.

Anđela Horvat ističe kako se u politički rascjepanoj Hrvatskoj barok ne javlja u isto vrijeme, a dijeli ga u tri faze: prvu ranobaroknu, od oko 1620. do 1700. godine; drugu, koju zove zrelim barokom, a uključuje i rokoko, od oko 1700. do oko 1780.; te treću, kasnobaroknu ili klasicizirajuću, od oko 1780. do 1830. godine.⁹⁶ Umjetnost se kontinuirano razvija u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, u kojoj barok možemo pratiti od njegovih početaka u ranom 17. stoljeću do zamiranja u prvim desetljećima 19. stoljeća. U Dalmaciju je pak barok polagano ulazio zbog čvrste tradicije kasne renesanse. Što se tiče Slavonije, Srijema, Baranje, Banije, Korduna, Like i Krbave, sve ove pokrajine koje se srijemskim mirom 1699. oslobađaju osmanske vlasti val obnova započinju u baroknom stilu tek početkom 18. stoljeća.⁹⁷ Crkve koje nastaju u 18. stoljeću, uz nekoliko iznimaka, gotovo su odreda jednobrodne građevine, većinom longitudinalne s četverokutnim, poligonalnim ili polukružnim svetištem užim od lađe. Čest je slučaj da crkve imaju bočne kapele i toranj te uske i visoke crkvene fasade.⁹⁸ U ovu se koncepciju uklapa i crkva Presvetog Trojstva u Slavonskom Brodu.

Budući da ovaj samostanski sklop nastaje nešto zapadnije od prvotnog sklopa koji je u Brodu postojao, Horvat-Levaj u gradnji nove monumentalne crkve i pripadajućeg samostana prepoznaje jedan od važnijih baroknih urbanističkih zahvata. Naime, novoizgrađeni franjevački samostanski sklop uzrokovao je pomicanje toka gradskih komunikacija te

⁹⁵ Redoslijed promjena naveden prema Perković 2012: 339.

⁹⁶ Horvat 1982: 11.

⁹⁷ Isto: 3–4.

⁹⁸ Isto: 35.

formiranje novog prostranog kvadratnog trga, čija je osnovna funkcija bila oslobađanje okolnog prostora nužnog za isticanje reprezentativnog volumena crkve i samostana.⁹⁹

6.1.1. Crkva

Crkva je jednobrodna građevina dvoranskog tipa s izduljenim tlocrtom i užim svetištem poligonalno zaključenim izvana, a segmentno zaključenim iznutra.¹⁰⁰ Kako je napomenuto, crkva funkcionira kao sjeverno od četiri krila samostana koja omeđuju klaustar. U prizemlju se na južni zid crkve naslanja trijem, a na katu iznad trijema je cijelom dužinom crkve hodnik u kojemu su smješteni ulazi u zapadni kor, zapadno krilo samostana, propovjedaonicu te u kapelicu svetog Ilije koja gleda na svetište. Brod crkve dug je 43,60 metara, širok 13,27 metara, što crkvu čini najvećom u Provinciji svetih Ćirila i Metoda,¹⁰¹ a zaključen je poligonalnom apsidom čiji se volumen izdvaja iz glavnog volumena crkve i od njega je niži. Apsida je flankirana sa sjeverne strane zvonikom kvadratnog tlocrta, a s južne strane istočnim krilom samostana. Pri pogledu na crkvu i samostan vizualno dominira izmjena svijetloplave fasade crkve i samostana te bijele boje profilacija, što je dosljedno provedeno na svim stranama, kao i u klaustaru, a doprinosi dekorativnosti, koja je inače vrlo jednostavna. Izuzeci od dvokromatske fasade jesu na zapadnoj strani monumentalni kameni portal crkve te ulaz u samostan iznad kojega se nalazi franjevački grb, koji trenutno čekaju restauraciju.

Orijentacija crkve jest tradicionalna orijentacija istok-zapad. Crkva ima dvostrešan krov, a njegove dvije vode omeđuju jednostavan trokutasti zabat. On je, izuzev tri ovalna prozora u svoja tri kuta, u potpunosti lišen dekoracije, a svojom jednostavnošću dominira pročeljem crkve naglašavajući njenu vertikalnost. Monumentalnosti pročelja doprinosi i kontinuirani monumentalni završni vijenac koji razdvaja zabat od ostatka pročelja, a pridržavaju ga četiri toskanska pilastra velikog reda, vertikalno raščlanjujući pročelje na pet ploha. Još jedan, ovaj puta jednostavan vijenac bez profilacija, dijeli crkvu horizontalno. Ovaj vijenac dijeli pročelje na dvije etaže, pri čemu je prizemlje duplo više od gornje zone, dok ga vertikalna raščlamba pilastrima dijeli na pet polja koja se od središnjeg, najširega, postupno sužavaju prema krajevima crkve. Dakle, pročelje je podijeljeno na mrežu od deset ploha.

⁹⁹ Horvat-Levaj 2000: 207–208.

¹⁰⁰ Katarina Horvat-Levaj ovaj element stiješnjenog zaključka svetišta, iznutra segmentno zaključenog, izvana poligonalnog, vidi kao izrazitu novost na broskoj crkvi. (Horvat-Levaj 2000: 214.)

¹⁰¹ Cvekan 1984: 95.

Središnja vertikalna os pročelja, osim što je najšira, istaknuta je i monumentalnim kamenim portalom. Po dva plitka superponirana pilastra flankiraju ulaz i nose grede koje uokviruje malu lunetu s natpisom i oznakom 1727. godine: ISTA FAVORE DEI PLEBIS PIETATE BENIGNA CVRA FRATERNA SVRGVNT FASTIGIA TEMPLI (Ovaj hram je nastao naklonošću Božjom, pobožnošću puka, blagohotnom brigom braće). Portal je, dakle, izrazito jednostavno izveden, bez ikakve dekoracije, izuzev pilastara i jednostavnog, masivnog, gotovo trodimenzionalnog gređa koje doprinosi njegovoj monumentalnosti. Iznad portala, u središnjoj osi pročelja, smješten je prozor koji presijeca horizontalni vijenac. Iako je bijeli okvir ovoga prozora ravno zaključen plitkim profilacijama, sam je prozorski otvor segmentno zaključen, a na njegovu luku nalazi se i zaglavni kamen. Iznad prozora nalazi se ovalni okul s minimalnim dekoracijama u vidu profilacija. U osima desno i lijevo od središnje najšire osi smjestila su se dvostruko uža polja, koja u donjoj zoni imaju dvije niše s kipovima svetog Dominika i svetog Franje, osnivača franjevačkoga reda. Kipovi su izrađeni od kamena, dar su Stjepana Kašića, a postavljeni su 1761. godine. Kronika taj događaj ovako bilježi:

„11. lipnja [1761.] postavljena su tri kamena kipa na pročelje crkve Presvetoga Trojstva, tj. sa sjeverne strane kip svetoga Franje Serafskoga, s južne strane kip svetog Dominika, na sredini crkve veliki kip Presvetog Trojstva, a sa svake njegove strane dva anđela, također od kamena. Ti su kipovi načinjeni posredstvom dobročinitelja Stjepana Kašića, za sretne uprave velečasnoga oca Ambrozija Majstorovića, djelatnog gvardijana.“¹⁰²

Dakle, izvorno je na pročelju bila i skulptura Presvetoga Trojstva flankirana dvama anđelima, s vremenom uklonjena. Danas se na pročelju nalaze replike kipova svetog Dominika i svetog Franje, dok se originali čuvaju u trijemu klaustara. Iznad njih, postavljena na vijenac nalaze se dva jednostavna prozora sličnog rješenja kao prozor u središnjoj osi: pravokutni bijeli okvir omeđen profilacijama u koji je smješten segmentno zaključen prozor. I niše i spomenuti prozori imaju zaglavne kamene. Osi na krajevima crkve najuže su i potpuno prazne.

Ista arhitektonska artikulacija proteže se i na sjeverno pročelje crkve te zvonik koji se nalazi sjeverno od svetišta. Sjeverno pročelje, kao i zapadno, vertikalno je podijeljeno parovima toskanskih pilastara velikoga reda, njih pet, koji nose masivni vijenac, dok je horizontalno podijeljeno još jednim, plitkim vijencem koji presijeca pilastre. Odnos visina isti je kao na zapadnom pročelju: donja zona duplo je viša od gornje. Spomenuti vijenac pridržava

¹⁰² Kronika franjevačkog samostana u Brodu na Savi I: 159.

pet visoko uzdignutih segmentno zaključenih prozora smještenih između pilastara u bijele, ravnom profilacijom zaključene okvire. U donjoj zoni između pilastara u tri središnja polja smještena su tri ovalna okula, istog oblikovanja kao okul zapadnog pročelja. Treba napomenuti da razmak između pilastara nije pravilan, odnosno polja koja pilastri flankiraju nisu strogo iste širine. Odstupanje je najznatnije na polju najbližem zapadnom pročelju, koje je najuže, te na polju tik do zvonika, koje je najšire, od prethodnog više nego dvostruko šire. Istočna strana crkve, odnosno njeno svetište, poligonalno je i omeđeno sa sjeverne strane zvonikom, kojemu doseže do kraja prvoga kata, a s južne strane istočnim krilom samostana, stoga su od poligonalnog svetišta vidljive samo tri stranice. Na središnju se stranicu dvije pobočne oslanjaju pod vrlo blagim kutom. Kao što je to bio slučaj sa sjevernim pročeljem, i apsida na vrhu ima vijenac koji pridržavaju dva pilastra, dijeleći je na tri jednake plohe. Na bočnim plohamapside vidljivi su okviri za prozore, oblikovani isto kao oni na pročelju – ravno zaključeni s blagom profilacijom na vrhu – međutim, ti su okviri zazidani i obojani u plavu boju (za razliku od onih na pročelju, bijelih). Novi segmentno zaključeni prozori probijeni su s odmakom prema desno i niže od okvira, stoga njihov desni okvir presijeca pilastar, odnosno zvonik.¹⁰³ Prozori imaju jednostavan bijeli okvir, a profilacija je plića od profilacija na ostalim prozorima. Naposljetku, južna, bijela strana crkve, koja funkcionira kao četvrta strana samostana, prekrivena je trijemom unutrašnjeg klaustara, odnosno hodnikom na prvom katu, do visine prozora. Tri segmentno zaključena prozora bez istaknutih okvira naslanjaju se na krov sjevernog samostanskog krila, a četvrti ovalni prozor presječen je krovom zapadnog krila samostana.

Bočno uz svetište nalazi se masivni zvonik kvadratnog tlocrta.¹⁰⁴ Zvonik je manje visine zbog sigurnosnih razloga: visok je 14 metara, sa stranicama širine 8,77 metara. Podijeljen je na tri etaže, koje su i na njegovim trima stranama naznačene (jedna strana prislonjena je na svetište, tj. apsidu). Horizontalno etaže su razdvojene jednostavnim plitkim vijencem, a vertikalno visokim parovima lezana, po dva para lezana uz rub sjeverne i istočne strane, odnosno jedan par na rubu zapadne strane, dok je drugi par odsječen dvoslivnim krovom crkve. Na sjevernoj i istočnoj strani zvonika nalaze se polukružno zaključene monofore, po jedna na svakome katu. Južna strana zvonika prislonjena je uz apsidu, čiji poligonalni zid prekriva čitav prvi kat zvonika, dok krov apsidge zaklanja ostatak. Dio drugog kata južne strane zvonika, koji je vidljiv, artikuliran je jednom plitkom lezenom uz sam

¹⁰³ Horvat-Levaj tumači ovaj odmak mogućom promjenom u projektu u drugoj fazi izgradnje crkve. Horvat-Levaj 2015: 200.

¹⁰⁴ Horvat-Levaj 2009: 340.

njegov rub. U zvoniku su nekad bila četiri zvona, a danas su u upotrebi tri budući da je jedno skinuto u ratne svrhe 1916. godine. Najmanje zvono teško je 95kg i napravljeno u Đakovu, srednje zvono teško je 198kg, a napravljeno je u Gradiški, dok je najveće teško 219kg i napravljeno je u Grazu.¹⁰⁵ Sanja Cvetnić ističe simboličku važnost zvonika u poslijeosmanskoj obnovi Slavonije: naime, kršćanski zvonici zamjenjuju vertikale osmanskih minareta i dominiraju siluetama mjesta, a crkvena zvona zvučni su znak promjene vjerskog identiteta.¹⁰⁶

Tlocrtno-prostorna organizacija unutrašnjosti crkve podijeljena je na tri dijela: ulazni dio, glavni brod te svetište. Prednji ulazni dio iznad kojega se nalazi kor stupcima s arkadama odvojen je od središnjega broda i podijeljen je na tri traveja. Danas je središnji travej, širi od bočnih, staklenom pregradom odvojen od druga dva traveja i lađe. Na kor se dolazi stubama iz sjevernog traveja, a na njemu su smještene orgulje te tri pročelna prozora i jedan okul, a svi su ukrašeni vitrajima. Sa sjeverne strane kor se otvara jednostavnim prozorom, a na južnoj strani kora nalaze se vrata koja vode u hodnik prvog kata sjevernog samostanskog krila prislonjenog o južni zid crkve. Hodnik je dugačak koliko i crkva, ima križne svodove, dva okula prema crkvi, nišu s kipom svetog Ivana Nepomuka te na vrata prema kapelici svetog Ilije i propovjedaonici. Na svodu kora naslikan je franjevački grb. Cvekan ističe da je izvorni kor bio nešto kraći, odnosno 1835. godine je produžen kako bi se postavile orgulje.¹⁰⁷

Crkva je nadsvođena bijelim bačvastim svodom sa susvodnicama koje njegovu težinu prebacuju na zidove između šest plitkih kapela, po tri sa svake strane lađe. U poljima iznad kapela nalaze se prozori, po tri sa svake strane. Kako je napomenuto, duljina lađe je 28 metara, širina 13,27 metara, a natkrivaju je četiri bačvaste bolte sa susvodinacama. Artikulacija zida je jednostavna – toskanski pilastri velikog reda nose vijenac koji se proteže cijelom dužinom crkve, dok na uglu lađe i svetišta vijenac se snižava i završava, a svetište je artikulirano jonskim pilastrima. Nadvoj otvora kapela zaključen je profilacijama. U lađi se nalazi šest oltara te je cijela lađa popločena.

Svetište je križno nadsvođeno i uže od lađe, segmentno je zaključno te je trima stubama povišeno u odnosu na ostatak crkve. Oltarna pala flankirana je dvama segmentno zaključenim prozorima. S južne strane svetišta dva su jednostavno oblikovana portala, jedan koji vodi u klaustar te drugi koji vodi u sakristiju. Iznad njih nalazi se oveći kvadratni prozor

¹⁰⁵ Perković 2012: 340.

¹⁰⁶ Cvetnić 2009: 32.

¹⁰⁷ Cvekan 1984: 7.

spomenute kapelice svetog Ilije. Sa sjeverne strane svetišta nalaze se vrata zvonika iznad kojih je danas zazidan pravokutni prozor jednakih dimenzija kao onaj na južnoj strani. Ispod svetišta nalazi se kriptu dovršena 1766. godine, u koju se do 1781. ulazilo iz crkve, a nakon proširenja iste godine taj je ulaz zazidan i napravljen je novi kod tornja.

Crkva je opremljena bogatim baroknim inventarom, a uređenje se temelji na tipičnom franjevačkom ikonološkom programu koji spaja prikaze utemeljitelja i predstavnika franjevačkog reda te štovanja Blažene Djevice Marije, što je najbolje vidljivo u kompoziciji glavnoga oltara na kojemu je slika Presvetog Trojstva koje kruni Bogorodicu. Ostalih šest oltara jesu: (na sjevernoj strani) oltar svetog Josipa, oltar svete Ane i oltar svetog Antuna Padovanskog; (na južnoj strani) oltar svetog Križa, oltar svetog Franje Asiškog te oltar Marije Pomoćnice. Najstariji oltari jesu oltar svetog Josipa i svetog Križa, najbliži svetištu, a spominju se još 1753. godine.¹⁰⁸ Svi su drveni i polikromirani, imaju stupnjevane menze iznad kojih su arhitektonski retabli artikulirani stupovima i pilastrima koji nose bogato razvedene vijence, a zaključeni su atikama bogato ukrašenim anđelima, vazama i baldahinima. U središnjem polju nalazi se skulptura ili slika, ovisno o oltaru, a flankiraju ga kipovi svetaca. Izvorno je sa svake strane lađe bilo po četiri oltara, odnosno oltar svetog Ivana Nepomuka na sjevernoj strani te oltar svete Ane u kapeli južnoga zida lađe,¹⁰⁹ koji su uklonjeni 1924. godine, kada su u njihove kapele postavljene ispovijedaonice sa svake strane, a kipovi i ukrasi postavljeni su na druge oltare.¹¹⁰ Doris Baričević kao najuspjelije izdvaja rješenje glavnoga oltara te oltar svetog Križa i svetog Josipa. Ipak, autorica na svim kipovima zapaža nedostatak barokne vitalnosti, zbog čega je izražen dojam krutosti i manjka izražajnosti lica i pokreta, a neke od kipova zasigurno pripisuje Franji Ksaveru Spatzu.¹¹¹

Kao što je već spomenuto, glavni oltar nosi sliku Presvetog Trojstva dok kruni Bogorodicu. Budući da se u svetištu nalaze dva prozora, retabl oltara nije ih smio prekriti. To je riješeno tako da je na oltarnu menzu postavljen tabernakul bogato ukrašen volutama i anđelima, a na praznu plohu zida svetišta između prozora u bogat pozlaćeni okvir postavljena je oltarna pala zaštitnika crkve. Palu sa svake strane pridržava po jedan anđeo flankiran s po

¹⁰⁸ Isto: 103. (Prot. conv. Brod. I, str. 82.)

¹⁰⁹ Kronika za 1779. godinu bilježi: „Za gvardijanata velečasnog oca Šimuna Bukvića, u ovoj crkvi Presvetoga Trojstva bila su uz pomoć dobročinitelja postavljena dva pobočna oltara, jedan Blažene Djevice Marije pod imenom Pomoćnice Grešnika, a drugi Svetog Ivana Nepomuka.“ (Kronika franjevačkog samostana u Brodu na Savi I: 263.)

¹¹⁰ Cvekan 1984: 101.

¹¹¹ Baričević 2000: 237. Autorica ne navodi koje.

dvije skulpture crkvenih učitelja, postavljene na visoke baze. Izvorni oltar bio je drugačiji od današnjega, kronika bilježi da su 1919. menza i tabernakul stradali, kada su zamijenjeni novima koji je izradio stolar Finster.¹¹² Oltarnu sliku naslikao je 1877. bečki slikar Buday prema originalnoj slici iz 1757. godine. Originalna slika isprva se trebala obnoviti, no bila je u toliko lošem stanju da je to bilo neizvedivo. Kronika događaje vezane za oltarnu sliku detaljno opisuje:

„Zbog činjenice što je slika na velikom oltaru, koja prikazuje kako Presveto Trojstvo kruni Blaženu Djevicu Mariju, nabavljena 1757. godine, zbog potamnjenih, a djelomice i uništenih boja izgubila svoj sjaj tijekom 120 godina, i to ponajviše zbog toga što je vjerojatno tijekom tolikih godina jednom ili najviše dvaput bila premazivana premazom namijenjenim za slike (...).

(...) stara slika krajem mjeseca kolovoza bila je poslana u Beč (...) Kako bi se prištedjeli veći troškovi zbog novčane oskudice u samostanu, bila je doista pokušana obnova stare slike. No rad nije bio nastavljen, budući da je morala biti napravljena nova slika, a nju je slikar Buday, po narodnosti Hrvat, rođen u Malacki u Mađarskoj, u roku od dva mjeseca uspješno završio.

Nova slika stigla je u Brod parnjačom 25. studenoga tekuće godine, a 27. istog mjeseca brat Donacijan, zavjetovani brat laik i svjetovnjak Luka Tompak, po zanimanju stolari, uspješno su je postavili na oltar.“¹¹³

Ploha zida na kojemu je slika smještena oslikana je iluzionističkom arhitektonskom dekoracijom čiji je autor nepoznat. Zidni oslik otkriven je prilikom konzervatorsko-restauratorskih istraživanja 1998. godine. Oslikani baldahin i bogata draperija nadvisuju raskošan okvir slike s anđelima, a iznad svega otvara se nebeski svod. Bočni prozori također su uokvireni oslikanim profilacijama, a na vrhovima izlomljenih zabata oslikane su biste svetog Petra (na sjeveru) i svetog Pavla (na južnoj strani). Glavni oltar dopunjuju visoki kipovi četiriju crkvenih otaca postavljeni 1756.¹¹⁴ na visokim postamentima, po dva sa svake strane: na sjevernoj strani sveti Ambrozije i sveti Grgur; na južnoj strani sveti Jeronim i sveti Augustin.

¹¹² Cvekan 1984: 101.

¹¹³ Kronika franjevačkog samostana u Brodu na Savi III: 403.

¹¹⁴ Kronika to ovako bilježi: „Dana 10. lipnja bili su na veliki oltar postavljeni kipovi četiriju svetih naučitelja, izvanredno umjetnički izrađeni.“ (Kronika franjevačkog samostana u Brodu na Savi I: 129.)

Otar svetog Josipa (sjeverni) i oltar svetog Križa (južni) najstariji su oltari i prvi su oltari do svetišta. Doris Baričević smatra ih najkvalitetnijim oltarima u crkvi.¹¹⁵ Na oltaru svetog Josipa, zaštitnika broskog samostana, Josip je središnji kip koji u rukama drži dijete Isusa, a flankiran je trima anđelima sa svake strane. Naatici se nalazi lik Boga Oca oslonjen na kuglu zemaljsku, a iznad njega na vrhu baldahina Srce Marijino. Uz svetog Josipa stoje kipovi svete Barbare (desno) te svete Katarine (lijevo). Autor oltara je nepoznat. Nasuprot ovome oltaru, na južnom zidu lađe, stoji oltar svetoga Križa. U središtu oltara smještena je skulptura Kristova raspeća okružena lebdećim anđelima te kipovima Žalosne Gospe (lijevo) te svetog Ivana (desno). Atika je u obliku šatora, a završava Kristovim srcem ovjenčanim trnjem. Nije poznat autor, kao ni vrijeme izrade, ali Cvekan sa sigurnošću stavlja oltar u istu godinu kad i oltar svetog Josipa, 1753.

Do oltara svetoga Josipa nalazi se oltar svete Ane, u drugoj kapeli sjevernoga zida. Cvekan ističe da se izvorno tu nalazio oltar Žalosne Gospe, no na njega je 1924. godine postavljena slika svete Ane s uklonjenog oltara iz posljednje kapele, stoga je Marijin oltar postao posvećen svetoj Ani.¹¹⁶ Drveni retabl ostao je isti onaj iz 1761. godine, a prema Paškalu Cvekanu izradio ga je isti majstor koji je napravio oltar svetog Franje šest godina poslije. Uz oltarnu sliku nepoznatog autora postavljeni su kipovi svetog Ivana Krstitelja (lijevo) te svete Elizabete (desno). Naatici se nalazi slika svetog Blaža, rad nepoznatog slikara. Nasuprot ovome oltaru, u niši južnoga zida, nalazi se spomenuti oltar svetog Franje Asiškog. Prvi se put spominje 1767. godine, no godina nastanka nije sasvim sigurna. Uz oltarnu sliku svetog Franje u molitvi, koju je izradio osječki barokni slikar Paulus Antonius Senger, epigon Bečke akademije, oko 1750. godine, nalaze se rustikalni pozlaćeni kipovi svetog Ljudevita (lijevo) i svete Elizabete (desno), zaštitnika trećeg franjevačkog reda. Uatici se nalazi slika svete Klare, koju je izradio isti slikar kao i sliku svetog Franje. Na samom vrhu atike nalazi se franjevački grb – dvije prekrížene ruke, Kristova i Franjina, između kojih se nalazi križ.

Posljednji oltar na sjevernoj strani jest oltar svetog Antuna Padovanskog. Izrađen je zalaganjem opata Augustina Zomborčevića između 1767. i 1771. godine.¹¹⁷ Središnji kip svetog Antuna s djetetom Isusom flankiran je kipovima svetog Paškala (lijevo) i svetog Didaka (desno). Kronika bilježi da je izvorno u niši oltara stajala slika svetog Antuna, a na

¹¹⁵ Baričević 2009: 375.

¹¹⁶ Cvekan 1984: 104–105.

¹¹⁷ Isto: 106.

atici slika svete Elizabete, obje posvećene 1774.¹¹⁸ Da je tu prije stajala slika potvrđuje bogato izrezbaren ukras središnjeg okvira s rokoko kartušom s dvije ruže. Kip svetog Antuna postavljen je 1893. godine.¹¹⁹ Uatici se danas nalazi slika svetog Vendelina nepoznatog autora, a flankiraju je kip svetog Ljudevita (lijevo) i svete Elizabete (desno). Posljedju nišu južnog zida lađe ispunjava oltar Marije Pomoćnice Kršćana koji 1779. daje podići gvardijan Simon Bukvić.¹²⁰ Središnji dio čini oltarna slika Bogorodice, replika slike Lucasa Cranacha iz katedrale u Innsbrucku iz 16. stoljeća. Slika je flankirana kipovima svete Klare (lijevo) i Svete Agneze (desno), ispod nje nalazi se vitrina s izloženim zavjetnim darovima, a iznad naatici nalazi se slika svete Notburge, pučke svetice srednjoeuropskoga područja, flankirana dvama malim kipovima klarisa.

Od crkvenog inventara svakako treba istaknuti i propovjedaonicu, koja je smještena uz južni zid lađe između oltara svetog Franje i Marije Pomoćnice. Djelo je nepoznatog majstora, izrađeno 1760. godine za gvardijana Ambrozija Brođanina.¹²¹ Drvena je, polikromirana te je bogato ukrašena. Baza je ukrašena glavom anđela, a na njene četiri kugle postavljena je govornica. Ona je trbušastog oblika, ima prednje polje ukrašeno Kristovim monogramom te atributima muke uokvireno akantovim vijencem. Na bočnim stranicama sjede četiri evanđelista: Matej i Marko s istočne strane, Luka i Ivan sa zapadne. Govornica završava istaknutim profiliranim vijencem. U pozadini govornice nalaze se vrata do kojih se dolazi iz sjevernog samostanskog hodnika, a na njima je naslikan dobri pastir. Baldahin ponavlja oblik propovjedaonice, ovaj puta izvrnut. Na bogato profiliranom vijencu nalaze se kipovi četiriju anđela u pokretu, a na vrhu krova stoji kip Ivana Kapistrana, tadašnjeg zaštitnika provincije.¹²²

¹¹⁸ Srpanj 1774. „Dana 13. ovoga mjeseca slikar je započeo s pozlatom oltara svetoga Antuna...“ (Kronika franjevačkog samostana u Brodu na Savi I: 233.); rujan 1774. „Dana 6. ovog mjeseca velečasni otac Martin Hercegović, djelatni definitor provincije, blagoslovio je sliku svetoga Antuna Padovanskoga i Elizabete, a prvi je i otpjevao misu na tom oltaru svetog Antuna.“ (Kronika franjevačkog samostana u Brodu na Savi I: 235.)

¹¹⁹ Kronika to ovako opisuje: „Ovaj dan, to jest na blagdan svetoga Antuna Padovanskoga, samostanski je poglavar, poštovani otac Liborije Schadl, blagoslovio novi kip svetoga Antuna, nabavljen po cijeni od 90 forinti Austrijske vrijednosti, od milostinje, a u nazočnosti veoma velikog mnoštva okupljenoga puka iz brodske krajine.“ (Kronika franjevačkog samostana u Brodu na Savi IV: 165.)

¹²⁰ Cvekan 1984: 110.

¹²¹ Isto: 113.

¹²² Kronika bilježi da je kip svetog Ivana Kapistrana postavljen 27. veljače 1760., da je 24. svibnja iste godine propovjedaonica u potpunosti dovršena, a da je 25. svibnja s nje prvi puta održana propovijed. (Kronika franjevačkog samostana u Brodu na Savi I: 157.)

Orgulje, vrlo bitan dio opreme franjevačkih crkava, prvi se put spominju 29. svibnja 1767. godine, kada je na blagdan Presvetog Trojstva na misu došao prijestolonasljednik Josip II. Godine 1838. godine stare su orgulje, pošto su postale premale, zamijenjene novima većima zbog kojih je trebalo produljiti kor. Izradili su ih Ignacije Lehner s pomoći Fridolina Wagnera i Šimuna Frimmela.¹²³ Obnovljene su 2010. godine.

Na jednom mjestu u radu već je spomenuta kapelica svetog Ilije. Njezin prozor smješten je na južnom zidu lađe, a gleda izravno na svetište. U nju se ulazi s kata sjevernog hodnika samostana. Dimenzije kapelice su 2,97 x 3,40 metara, a visina je 2,5 metra.¹²⁴ Prostor je nadsvođen križnim svodom i oslikan 1840. godine¹²⁵ na istočnom zidu likom svetog Ilije u ognjenim kolima, a na zapadnom Abrahamovom žrtvom.

Sakristija crkve nalazi se u prizemlju istočnoga krila samostana. Izgrađena je 1762. godine i bila je nadsvođena.¹²⁶ Nakon jedanaest godina je srušena te je nova izgrađena 1773. po zapovijedi provincijala Ivana Velikanovića.¹²⁷ Nadsvođena je bačvastim svodom sa susvodnicama, u niši sjevernog zida ima oltar sa slikom svetog Didaka iz 1770. godine, čiji je autor budimski slikar Ferencz Falconer, koji je radio i u franjevačkim samostanima u Našicama, Osijeku i Baču. Svetac je prikazan kako pomaže bolesnima, što je slikaru pružilo mogućnost slikanja žanr-scene s bolesnicima u suvremenim kostimima.¹²⁸ U središtu sakristije nalazi se monumentalni dvodijelni sakristijski ormar. Postavljen je po dužini sakristije te mu se može prići sa svih strana. Arhitektonsko-oblikovnim konceptom pripada tipu *Aufsatzschrank* s rokoko dekoracijom bogatom ornamentalnim detaljima.¹²⁹ Sastoji se od dva ormara postavljena jedan na drugog. Donji je širi, ima troja dvokrilna vrata na širim stranama te jedna dvokrilna na užim, a sva vrata imaju jednu ukladu ukrašenu izrezbarenim okvirom. Gornji ormar počiva na četiri para nožica visokih tridesetak centimetara. Izrezbaren

¹²³ Cvekan 1984: 119.

¹²⁴ Isto: 115.

¹²⁵ Isto.

¹²⁶ Kronika to ovako bilježi: „22. travnja godine 1762., u šest sati ujutro, otpjevavši svetu misu, kamen temeljac brodske sakristije položio je velečasni otac Ambrozije Majstorović, mjesni gvardijan.“ (Kronika franjevačkog samostana u Brodu na Savi I: 161.)

¹²⁷ U kronici za ožujak 1773. godine stoji: „Već odavno su provincijalni ministar i diskretorij donijeli odluku da se sruši sakristija i izgradi prikladnija, pa je 23. počelo rušenje stare i izgradnja nove, zajedno sa svodom gornjeg prostora koji se nalazio iznad njega.“ (Kronika franjevačkog samostana u Brodu na Savi I: 213.) U srpnju iste godine radovi su dovršeni.

¹²⁸ Horvat 1982: 173.

¹²⁹ Tarbuk 2009: 392.

je na donjem i gornjem dijelu koji završava profiliranim vijencem. Vrh ormara ukrašen je bogatom pozlaćenom rokoko rezbarijom od rokaja i vitica. Dovršen je 1775. godine i rad je braće laika stolara Henrika Potzla i kipara Junipera Stipla.¹³⁰

6.1.2. Samostan

Tlocrt samostana s klaustrom čine tri šira krila, dok funkciju četvrtog sjevernog krila, kako je već napomenuto, ima sama crkva. Po ulasku u samostan dolazi se kratki hodnik koji se otvara prema klaustu s arkadno rastvorenim trijemovima koji se protežu uz sva četiri krila. Klaustar je gotovo intaktan i ima veliku vrijednost u sakralnoj arhitekturi. Samostanske prostorije u prizemlju organizirane su uz vanjska pročelja te nadsvođene bačvastim svodovima sa susvodnicama, dok su na katu prostorije organizirane uz obje strane središnje postavljenih hodnika te imaju križne svodove.

Zapadno samostansko krilo dugačko je otprilike 38 metara. Izgrađeno je 1727. godine. Kao i druga dva krila, i ovo zapadno ima dvije etaže koje su odvojene bijelim vijencem. Vijenac nije uklesan niti profiliran, nego je oslikan na fasadi. Na ovome krilu smjestio se glavni ulaz u samostan u vidu blago profiliranog kamenog portala s franjevačkim grbom od gipsa iznad njega. Grb se sastoji od središnjeg križa na kojem su dvije ukrižene ruke, gola Kristova te Franjina u rukavu od habita, a obje s ranama na dlanu. S ovim portalom započinje niz otvora koji čini deset pravokutnih prozora u prizemlju. Niz nije u potpunosti pravilan, odnosno jedan je prozorski razmak gotovo tri puta širi od onoga između ostalih prozora. Sve prozorske klupice istaknute su blagim profilacijama, a svi prozori osim jednoga imaju bijele okvire koji su kiparski naglašeni profilacijama koje se u nadprozorniku još više ističu, a posebno u njegovim blago uzdignutim uglovima. Prozori imaju kovane barokne rešetke. Ovako je izrađena većina prozora na samostanu. Samo je jedan prozor bez okvira (iako ima istaknutu klupicu). Posljednji prozor od ostalih se razlikuje debljim okvirom i manjim dimenzijama, a po tim je obilježjima sličniji prozorima na prvome katu. Prvi kat zapadnog krila, dakle, ima pravokutne prozore manjih dimenzija, a debljeg i kiparski naglašenijeg okvira, čija je dekoracija riješena jednako kao u prizemlju. Ukupno ih je jedanaest, a prvi prozor iznad portala je dvostruki, kao i predzadnji. Postojao je još jedan dvostruki prozor, koji je danas zazidan, a ostavljena je samo jedna strana i okvir druge. Nizanje je ovdje pravilnije

¹³⁰ Isto.

nego u prizemlju, s izuzetkom zadnjeg prozora koji je od ostalih vidno dalji. Krov je na dvije vode pokriven crijepom, kao što je slučaj i s drugim dvama krilima. Na katu zapadnoga krila smješten je po sredini hodnik s privatnim redovničkim sobama na obje strane, četiri sa zapadne strane te šest soba prema klaustu. U prizemlju se nalaze četiri sobe čija se namjena mijenjala s vremenom, a danas je u jednoj od njih knjižara.

Nakon izgradnje zapadnog započeta je izgradnja južnog krila dugačkog otprilike 47 metara. Izgrađeno je u tri godine, od 1729. do 1732. godine, a istočno krilo samostana dužine 40,6 metara počinje se graditi nakon duže stanke zbog priprema za rat te gradnje crkve, od 1768. do 1770. godine. Ova dva krila vrlo su sličnog oblikovanja zapadnome. Dekoracija i artikulacija obaju pročelja vrlo je jednostavna i, kako je već napomenuto, identična onoj na zapadnome krilu. Radi se o podjeli na prizemlje i prvi kat jednostavnim bijelo oslikanim vijencem. Na obje razine nižu se pravokutni prozori, u prizemlju veći i jednostavnijeg dekorativnog oblikovanja, dok su na katu prozori manji, s debljim okvirom i izraženijim profilacijama. Nizanje nije u potpunosti pravilno, neki su prozori udaljeniji, neki su zazidani, a postoji i nekoliko dvostrukih prozora na prvom katu obaju krila. Dvojni prozori stoje na krajevima samostanskih hodnika, koji su u slučaju broskog samostana postavljeni dužinom krila, ali i poprečno, što je prema Katarini Horvat-Levaj dokaz o prodiranju barokne prostorne organizacije u inače tipično zatvorena samostanska rješenja.¹³¹ Južno i istočno krilo imaju sporedne ulaze u samostan (južni ulaz danas ne funkcionira) te nekoliko podrumskih prozora.

U prizemlju istočnoga krila samostana, u njegovu južnome dijelu, smještena je blagovaonica okrenuta prema Savi. U blagovaonicu se ulazi iz klaustura, a kameni portal sastoji se od dvaju profiliranih pilastara koji se od baze postupno šire te nose grede i lomljeni zabat u kojem se nalazi franjevački grb. Vrh lunete ukrašen je akroterijem i masivnim akantima. Započeta je za vrijeme gvardijana Augustina Zomborčevića 1768. godine, a na blagdan Presvetog Trojstva 1769. održan je prvi svečani ručak u još nedovršenom refektoriju. Blagovaonica je dovršena iduće godine, 1. lipnja 1770. Godine 1838. popustio je strop te je do kraja srušen, a novi je kupolasti svod izradio majstor Lechner.¹³² Duga je 16,60 metara, a široka 6,75 metara.¹³³ Prema istoku se otvara dvama prozorima, a s pet prozora gleda prema Savi.

Četiri samostanska krila zatvaraju klaustar s križno nadsvođenim trijemom. Anđela Horvat ocjenjuje ovaj klaustar najrepreszentativnijim klaustrom samostanske arhitekture

¹³¹ Horvat-Levaj 2000: 213.

¹³² Cvekan 1984: 70.

¹³³ Isto: 69.

hrvatskog sjevera te ujedno i jednom od najmarkantnijih baroknih građevina na području Slavonije. Trijem okružuje ukupno dvadeset jednostavno izvedenih dorskih stupova, robusnih i na kvadratnim bazama, po šest na svakoj strani klaustura. Odlikuju se izraženom monumentalnošću i čvrstoćom, a podržavaju gornji kat samostana s hodnicima i dvostrukim nizom prostorija sa svih strana. Lukovi arkada trijema naglašeni su bijelom bojom, a tako je izveden vijenac na krilima samostana iznad kojega su prozori. Oni su oblikovani jednako kao prozori pročelja samostana: profilirani bijeli okvir s naglašenijom prozorskom klupicom i uglovima nadprozornika koji su blago uzdignuti. Južno i zapadno krilo na sredini imaju dupli prozor kojim završavaju hodnici, a kat sjevernog trijema na sredini ima brojčanik pravokutna oblika sa sunčanim satom ispod njega. Godine 1779. na krov sjevernoga krila postavljen je drveni tornjić sa satom koji je 1781. izradio Aleksa Schötz, no nije ostao sačuvan, a ispod njega postavio je spomenuti sunčani sat. Kronika to ovako bilježi:

„29. ožujka ove godine [1781.] u nazočnosti redovnika ove redovničke obitelji i velečasnog gospodina Martina Risovića, podvinjskog župnika, postavljen je na tornjić, za nj posebno podignut iznad nadkrivenog svoda uz crkvu, veliki sat što ga je prekrasno izradio brat Aleksa Schötz, zavjetovani laik ove provincije, po zanimanju postolar. Svi su se divili kako je priroda podarila toliku umjetnost postolaru da je bio kadar izraditi taj savršeni mehanizam

Nadalje, pod tim satom isti je brat laik pronašao izravnu južnu crtu te također nacrtao i dovršio sunčani sat.“¹³⁴

6.2. Obnova samostana i crkve

Od značajnijih radova na obnovi samostana prije 1985. godine treba svakako izdvojiti obnovu započetu 1806. godine, kada je franjevcima vraćen samostan. Odmah se kreće s čišćenjem samostana, zidarskim, stolarskim i tesarskim radovima, obnovom unutrašnjosti samostana, bijeljenjem zidova hodnika, soba, stubišta, blagovaonice itd.¹³⁵ Godine 1814. u vrijeme mise urušio se krov južnog krila samostana prema klausturu. Taj dramatičan događaj Kronika ovako opisuje:

¹³⁴ Kronika franjevačkog samostana u Brodu na Savi I: 271.

¹³⁵ Kronika franjevačkog samostana u Brodu na Savi II: 5–11.

„Kad smo se naime svi nalazili na koru (...) u deset i četvrt prasak, štropt i gibanje gotovo cijele zgrade, kao da se čitavi samostan, cijeli se krov savskoga kata prema kvadratu urušio.“¹³⁶

Zanimljivo je kako kroničar pritom kritizira radove obavljene po primitku samostana 1806. godine i krivi tadašnjeg voditelja obnove:

„Pogreška, i to najveća, bila je pri primitku ovog samostana prije osam godina. Tada se Obnovitelj, koji je sam sebi dao to ime, morao pobrinuti da se krov popravi, a ne tolike tisuće potrošiti na opremu soba i hodnika. Od pada greda svodovi su u sobama u tom krilu popucali.“¹³⁷

Odmah po tom nesretnom događaju kreće se s čipšćenjem i okrovljavanjem samostana, što je dovršeno iste godine.

Crkva i samostan obnavljani su i nakon Prvog svjetskog rata, kada je samostan služio kao vojna bolnica. Kronika bilježi da je nakon odlaska vojske samostan ostao derutan.¹³⁸ Prvo se obnovio pod u refektoriju, nakon toga obnavljaju se krovovi samostana i crkve, radilo se na ličenju crkve, a obnavljaju se i oltari (glavni oltar te oltari svetog Josipa i svetog Križa).¹³⁹ Novac je prikupljen isključivo donacijama.

Obnovu 1985. godine započeo je današnji Hrvatski restauratorski zavod, no 1991. obnova je prekinuta početkom Domovinskog rata. Do početka rata sanirana je krovna konstrukcija nad samostanom i lađom crkve te krovni pokrov, dimnjaci, žljebovi, oluci nad istočnim, južnim i zapadnim krilom samostana te lađom crkve. Statički je saniran zabat zapadnog pročelja crkve, a zamijenjeni su i stupovi u klastru, saniran je svod sakristije prezidavanjem i ugradnjom čeličnih nosača novog poda.¹⁴⁰ Osim toga, na prvom katu istočnog krila samostana uređene su sobe časnih sestara, rekonstruirana je štukatura na svodu sakristije, restauriran je oltar i barokni ormar u sakristiji, unutrašnja pročelja klastra su obnovljena, a rekonstruiran je i krovni vijenac cijelom dužinom sjevernog zida crkve.¹⁴¹

¹³⁶ Kronika franjevačkog samostana u Brodu na Savi II: 165.

¹³⁷ Isto.

¹³⁸ Kronika franjevačkog samostana u Brodu na Savi IV: 309.

¹³⁹ Kronika franjevačkog samostana u Brodu na Savi IV: 309–325.

¹⁴⁰ Perković 2012: 352.

¹⁴¹ Isto.

Radovi za 1991. godinu predviđali su nastavak radova obnove krovne konstrukcije iznad svetišta crkve, restauraciju sakristijskog inventara te konzervatorska istraživanja kripe. Razumljivo, radovi nisu realizirani, a oštećenja krovne konstrukcije nad svetištem bila su znatna zbog ratnih razaranja. Najveća oštećenja pretrpjeli su sjeverno krilo samostana i južni zid crkve, uglavnom od eksplozija granata. Na tom dijelu samostana uništen je pokrov, oštećena je krovna konstrukcija. Kao posljedica udara granata pojavile su se pokotine iznad nadvoja prozora i ispod prozorskih klupčica. Pojavile su se pukotine na spoju lukova susvodnica i nosivih zidova te pukotine u zidu, kao i tjemenu svoda.¹⁴²

Završetkom rata, 1995. godine krenulo se u radove hitnog popravka krovišta kako nad samostanom tako i nad samom crkvom i nastavljen je program obnove samostana prekinut 1991. godine prema projektu Restauratorskog zavoda. Izradu projektne dokumentacije financirala je Državna uprava za zaštitu spomenika kulture, a investitor radova bila je Franjevačka provincija Sv. Ćirila i Metoda, a potom i Ministarstvo kulture te Grad Slavonski Brod.¹⁴³ Za početak, oštećeni crjepovi zamijenjeni su novima, a nad sjevernim krilom oštećeni limeni pokrov zamijenjen je bakrenim limom. Iste su godine ostakljeni i svi prozori na samostanu i crkvi. Redovnici su obnovili nekoliko prostorija u prizemlju i na prvom katu, a nastavili su i s prekinutim radovima na uređenju i izmjeni instalacija grijanja i elektrifikacije samostana i crkve. Narednih godina obnavljana su pročelja, sjeverno, zapadno i južno te klaustar, a 2007. uređeno je istočno pročelje.¹⁴⁴ Za vrijeme nastanka ovoga rada vrši se obnova krova i fasade svetišta, a na restauraciji su i skulpture četiriju evanđelista s propovjedaonice. Nakon toga predviđena je restauracija portala crkve te samostana. Samostan i crkva zaštićeno su kulturno dobro.

¹⁴² Isto: 353–354.

¹⁴³ Isto: 355.

¹⁴⁴ Isto.

7. Sakralna arhitektura u Slavoniji u 18. stoljeću

Graditeljski zamah u Slavoniji 1699. konačno oslobođenoj od osmanske vlasti najvidljiviji je u sakralnoj arhitekturi. Uspostavom svoje vlasti, Turci su donijeli i svoju vjeru, što se odrazilo na potiskivanje nekad bogate slavonske srednjovjekovne sakralne baštine,¹⁴⁵ a kontinuitet djelovanja, iako u znatno manjem opsegu, uspjeli su sačuvati jedino franjevci, kako je već ranije opisano u radu. Katarina Horvat-Levaj vraćanje islamiziranih crkava katoličkom bogoslužju ističe kao jedan od primarnih zadataka habsburške vlasti po oslobođenju, a gradnja novih crkava i obnova starih zadatak je gotovo ravnopravan utvrđivanju gradova.¹⁴⁶ Treba istaknuti podijeljenost Slavonije na veleposjede čiji su vlasnici, novopridošli plemići, na svojim vlastelinstvima uz dvorce gradili i crkve. Horvat-Levaj uz ove činjenice, navodi i situaciju interesne isprepletenosti četiriju biskupija za područjem Slavonije – zagrebačke, pečuške, bosanske i srijemske – od kojih neke svoje pretenzije materijaliziraju u vidu gradnje crkvi, stoga i ne začuđuje bogata sakralna arhitektura Slavonije u 18. stoljeću.¹⁴⁷

Oslobađanjem Osijeka 1687. godine kreće izgradnja grada-utvrde prema sugestijama Eugena Savojskog s najsuvremenijim sustavom bastiona, a pratila ju je izgradnja franjevačke i isusovačke crkve s na mjestima dviju džamija.¹⁴⁸ Franjevci 1699. na ruševinama Sulejmanove džamije počinju graditi novu rezidenciju s južnim i istočnim krilom, a već 1706. provincijal Marko Bulajić podigao je rezidenciju na konvent. Samostan je dovršen do 1719. godine, a 1731. podignut je na kat. Po izgradnji rezidencije moglo se početi s izgradnjom crkve: ona je građena od 1709. do 1732. godine, posvećena je uzvišenju Svetog Križa, a dvoranskog je tipa s pravokutnim brodom i jednako širokim poligonalno zaključenim svetištem. Godine 1746. uz svetište je bočno podignut zvonik.¹⁴⁹ Upravo je u ovome samostanu 1735. Slavonija dobila prvu visoku školu, teološki fakultet, a iste je godine osnovana i franjevačka tiskara. Isusovačka crkva svetog Mihovila, građena na Kasim-pašinoj džamiji, nešto je složenijih arhitektonskih obilježja: ističe se monumentalnim pročeljem s dva zvonika te bačvasto svođenim brodom s dva para prostranih kapela i užim svetištem flankiranim parom sakristija. Ipak, ovo je rješenje rezultat kako duge gradnje tako i naknadnih dogradnji, stoga je u prvoj

¹⁴⁵ Horvat-Levaj 2009: 335.

¹⁴⁶ Isto.

¹⁴⁷ Isto.

¹⁴⁸ Isto.

¹⁴⁹ Isto.

fazi postojalo samo tradicionalno poligonalno svetište na pravokutnom brodu nadstvođenom bačvastim svodom sa susvodnicama.¹⁵⁰ Ovakvo izvorno oblikovanje crkve podudara se ne samo s franjevačkom crkvom svetog Križa nego i s isusovačkom crkvom svetog Jurja u Petrovaradinu: karakterizira je također pravokutni brod s (užim) poligonalnim svetištem, zidovima raščlanjenim toskanskim pilastrima s kontinuiranim vijencem i prozorima na dvije razine.¹⁵¹ Takvo rješenje nalazimo i na crkvi Presvetog Trojstva u Slavonskom Brodu, i to njenoj ranijoj fazi izgradnje, uzmemo li u obzir da su bočne kapele rezultat kasnijih radova.¹⁵² Horvat-Levaj sličnost u rješenjima Osijeka, Petrovaradina i Slavanskog Broda vidi kao rezultat težnje za usklađenošću s tvrđavskim karakterom gradova, ali i djelovanja vojnih inženjera angažiranih na gradnji njihovih bastionskih fortifikacija.¹⁵³ O ovome svjedoči crkva svetog Križa u sklopu dvorca u Nuštru, koju je projektirao jedan od voditelja gradnje bastionskih utvrda Osijeka i Petrovaradina, grof Maximilian Gosseau d'Heneff, a radi se o poligonalnom svetištu nadovezanom na jednako široki brod, kao kod osječkih franjevaca, s prozorima na dvije razine.¹⁵⁴ Crkve takvoga tipa grade u to doba i drugi plemići na svojim posjedima u Slavoniji, a posebno treba istaknuti crkvu svetog Petra i Pavla u Topolju koju daje izgraditi sam Eugen Savojski. Ova jednobrodna crkva ističe se visinom, a ima impozantnu polukružnu apsidu koja zamjenjuje prethodno spomenuta poligonalna svetišta. Monumentalnost volumena prati vanjska raščlamba toskanskim pilastrima koji nose gusto profilirani kontinuirani završni vijenac. Na glavnom je pročelju smješten i efektan portal, a zaključeno je razvedenim zabatom s bočnim volutama i akroterijima. Horvat-Levaj ovu crkvu povezuje s dvorskim arhitektom Eugena Savojskog, Johannom Lucasom von Hildebrandtom.¹⁵⁵

Za razliku od spomenutih ranobaroknih primjera, razdoblje zrelog baroka u Slavoniji otvara valpovačka župna crkva posvećena Bezgrešnom začecu Blažene Djevice Marije. Ova crkva ima složeniju prostornu organizaciju s prvi put primijenjenim tipološkim rješenjem koje će odigrati paradigmatiku ulogu u izgradnji slavonske sakralne arhitekture druge polovice 18. stoljeća. Njezinu prostornu organizaciju čini polukružno zaključeno svetište i širi pravokutni

¹⁵⁰ Isto: 336.

¹⁵¹ Isto: 336.

¹⁵² Gradnja crkve započeta je 1727. godine, no obustavljena je kada se prešlo na izgradnju samostanskih krila. Gradnja je ponovno nastavljena 1743. godine i trajat će deset godina.

¹⁵³ Horvat-Levaj 2009: 337.

¹⁵⁴ Isto.

¹⁵⁵ Isto.

brod raščlanjen na dva traveja te na ulazni prostor s pjevalištem. Brod nadsvođuju za zreli barok karakteristične češke kape, za razliku od ranobaroknog bačvastog svoda sa susvodnicama.¹⁵⁶ Još jedna valpovska novost jesu u brodu prisutni plastički naglašeni stepenasti zidni stupci konkavnih bočnih strana na kojima počiva profilirani vijenac. Crkva je izvana raščlanjena sa svih strana lezenama i kontinuiranim završnim vijencem, a prema projektu crkva je trebala imati integrirani pročelni zvonik, još jednu arhitektonsku novinu, međutim nestao je najvjerojatnije u potresu 1752. godine.¹⁵⁷ Ovaj tip dvoranske crkve u Valpovu svojevrsna je Hildebrandtova inovacija prikladna za ladanjske crkve, što dokazuju brojni donjoaustrijski primjeri, kao crkve u Pottendorfu, Aspersdorfu i Stranzendorfu.¹⁵⁸

Rat s Osmanlijama ponovno je vođen od 1737. do 1738. godine, habsburška vojska doživljava težak poraz te se granica s Osmanskim Carstvom ponovno uspostavlja na Savi, a Brod ponovno postaje pogranični grad. General i zapovijednik Slavonije, Asciano de Guadagni, tada dolazi na ideju da se u brodskoj tvrđavi izgradi crkva svete Ane. Tlocrtno radi se o spoju središnjeg i longitudinalnog tlocrta – izduženog oktogona.¹⁵⁹ Jedinstvenosti te crkve doprinose i četvora vrata na četiri strane crkve s oltarom u središtu. Uz rubove stranica oktogona postavljeni su pilastri, iznutra jonski, izvana toskanski, koji nose višestruko profilirano gređe nad kojim se uzdizao kupolasti svod. Sva spomenuta obilježja upućuju na Hildebrandta kao mogućeg projektanta.¹⁶⁰ Izgradnju ove crkve 1743. godine pratila je izgradnja petnaest godina ranije započete franjevačke crkve Presvetog Trojstva. Brodskoj crkvi slično rješenje oblikovanja plitkih kapela unutar debljine zidova ima isusovačka crkva Rođenja Blažene Djevice Marije u Kutjevu.¹⁶¹

Dakle, arhitektonsko rješenje brodske crkve bitno je odredilo nekoliko čimbenika. S jedne strane, od nemale je važnosti za istaknuti dugogodišnu tursku vlast u Slavoniji te opasnost desetljećima nakon oslobođenja, čemu crkva i samostan duguju pomalo zatvoren i utvrđen izgled. S druge strane, činjenica da crkvu grade franjevci odredila je njeno tipično tlocrtno rješenje jednobrodne dvoranske bačvasto nadsvođene crkve s poligonalnim svetištem i četverokraknim samostanom. Sa spomenutom povijesnom situacijom u vezi jest i zemljopisni smještaj Broda kao grada-utvrde slavonske regije. S time u vidu brodski samostanski sklop

¹⁵⁶ Isto: 338.

¹⁵⁷ Isto.

¹⁵⁸ Isto.

¹⁵⁹ Isto: 339.

¹⁶⁰ Isto: 340.

¹⁶¹ Isto.

treba gledati, osim u kontestu reda koji je gradi i vremena gradnje, i u kontekstu bastionske gradnje 18. stoljeća te ga možemo usporediti s osječkom crkvom svetog Mihovila te petrovaradinskom crkvom svetog Jurja, ali i dvorskom crkvom svetog Križa u Nuštru, ranobaroknim rješenjima pravokutnog broda (u prva tri slučaja bačvasto nadsvođenog sa susvodnicama), s poligonalnim svetištem, toskanskom artikulacijom zidova. Stoga je rješenja u Brodu, Osijeku, Petrovaradinu, Nuštru moguće sagledati u okviru težnje za usklađenošću utvrđenih gradova, ali i projektantskog djelovanja vojnih inženjera zaposlenih na gradnji tvrđava.¹⁶² Dakle, crkva se svojim obilježjima uklapa u tradicionalno franjevačko arhitektonsko rješenje s ranobaroknim obilježjima. Kao izrazitu novost Katarina Horvat-Levaj vidi stiješnjeno segmentno zaključeno rješenje svetišta iz kasnije faze gradnje crkve. Ono što brodski samostanski sklop posebno ističe jest činjenica da on predstavlja jedan od značajnijih baroknih urbanističkih zahvata u Slavoniji: novi samostan gradi se zapadnije od prethodnoga, pomičući cjelokupni tok gradske komunikacije te formirajući novi trg čija je osnovna namjena bila naglašavanje reprezentativnosti sklopa.

Ipak, što se tiče daljnjih arhitektonskih inovacija, Horvat-Levaj opet govori o isusovačkoj i župnoj crkvi svetog Mihovila u Osijeku. Naime, nastavak gradnje crkva doživljava 40-ih godina 18. stoljeća nakon kraće pauze. Brod je pritom proširen s dva para prostranih bočnih kapela između masivnih unutrašnjih kontrafora, tzv. *Wandpfeilera*, nadovezujući se na karakteristične europske *Wandpfeiler* građevine proizašle iz kasnogotičke tradicije.¹⁶³ Ovaj tip građevine svoju ranobaroknu transformaciju doživljava u južnonjemačkim isusovačkim crkvama, a u 17. stoljeću zahvaća i sjeverozapadnu Hrvatsku, primjerice isusovačka crkva svete Katarine u Zagrebu. U Osijeku se međutim radi o transformaciji na visokobarokni način, proširenjem kapela.¹⁶⁴ Crkva svetog Mihovila zanimljiva je i zbog svoga pročelja s dva inkorporirana zvonika rizalitno istaknutih na bočnim stranama, što crkvi daje dojam izrazite širine. Dakle, Horvat-Levaj ovu crkvu interpretira kao visokobaroknu interpretaciju ranobaroknog arhitektonskog tipa.¹⁶⁵ Sredinom 18. stoljeća i druge redovničke crkve počinju dobivati složenija prostorna obilježja, prije svega gradnjom bočnih kapela, ali i raščlambom zidova i sustavom svođenja, primjerice crkva svetog Petra u Cerniku te crkva svetog Antuna Padovanskog u Našicama. Još složenija jest franjevačka crkva svetog Roka u Virovitici. Župa u Virovitici je zanimljiva jer je imala vrlo sličan razvoj

¹⁶² Isto: 337.

¹⁶³ Isto: 340–343.

¹⁶⁴ Isto: 343.

¹⁶⁵ Isto.

brodskoj župi: prva, predosmanlijska drvena franjevačka rezidencija naglim razvojem grada nakon oslobođenja od Turaka dobiva 1729. status samostana te se gradi crkva svetog Roka.¹⁶⁶ U skladu s franjevačkom tradicijom i ovdje je riječ o jednobrodnoj dvoranskoj crkvi s užim ravno zaključenim svetištem. Zidni stupci formiraju četiri para zaobljenih kapela, a u svetištu zidna polja između pilastara raščlanjuju konkavne niše. Dakle, ovdje se radi o centralizaciji longitudinalnog prostora, kojoj odgovara svođenje broda češkim kapama i nadvisivanje svetišta eliptoidnim kupolama.¹⁶⁷

Kasnobarokna obilježja, izražena u težnji za sintezom longitudinalnog i centralnog prostora, vidljiva su u župnoj crkvi svete Terezije u Požegi, najvećoj onodobnoj novogradnji Zagrebačke biskupije,¹⁶⁸ koju daje izgraditi biskup Franjo Thauzy, a ima niz arhitektonskih inovacija. Primjerice, monumentalan unutrašnji prostor podijeljen je na tri prostrana kvadratna traveja baldahinskih svodova, a u takav longitudinalan prostor uvedena je transverzalna os formiranjem zaobljenih kapela uz središnji travej.¹⁶⁹ Organizacija unutarnjeg prostora odražava se na volumnoj kompoziciji crkve kojom dominira središnji zvonik inkorporiran u pročelje, prvi nakon Valpova. Pročelje je artikulirano velikim redom pilastara koji dijele središnji dio zaključen zabatom od bočnih konkavnih ploha.¹⁷⁰ Zbog ovih obilježja već Izidor Kršnjavi 1902. ocjenjuje ovu crkvu drugim najreprezentativnijim primjerom hrvatskih baroknih crkava, odmah nakon crkve svete Katarine u Zagrebu.¹⁷¹ Centralizacija longitudinalnog prostora nakon požeške crkve postaje nezaobilaznim dijelom slavonske sakralne arhitekture s ponešto jednostavnijim i prikladnijim tipološkim rješenjem u vidu dvotravejnog broda. Veća prostorna dinamika u ovakvim se crkvama ostvaruje uvođenjem novoga arhitektonskog elementa, tzv. svođenog slavoluka te zamjenom kontinuiranoga gređa njegovim segmentima.¹⁷² Najznačajniji primjer ovog arhitektonskog tipa jest crkva svete Terezije u novonastalom vojnom gradu Novoj Gradišci. Kao treće ostvarenje kasnobarokne centralizacije longitudinalnoga tipa treba spomenuti crkvu Uznesenja Blažene Djevice Marije u Pakracu. Svoju monumentalnost duguje smještaju na uzvisini usred nasela. Sastavljena je od dvotravejnog kupolasto svođenog broda i jedotravejnog svetišta, a plastički naglašeni zidni

¹⁶⁶ Skenderović 2005: 73.

¹⁶⁷ Horvat-Levaj 2009: 344.

¹⁶⁸ Horvat-Levaj 2004: 210.

¹⁶⁹ Horvat-Levaj 2009: 344.

¹⁷⁰ Isto: 345.

¹⁷¹ Kršnjavi 1902: 166.

¹⁷² Horvat-Levaj 2009: 345.

stupci skošenošću bočnih strana naglašavaju centralnost kvadratičnih traveja, dok oblikovanje s čak dva svodena slavluka daje crkvi dozu barokne sceničnosti.¹⁷³

Za spomenutim se modelom centralizirane longitudinalne crkve s jakim zidnim nosačima i kupolastim svodovima u zadnja tri desetljeća 18. stoljeća često poseže na području Slavonije. U tom se nizu svojom posebnošću ističe crkva svetog Ivana Nepomuka (danas svetog Euzebija i Poliona) u Vinkovcima.¹⁷⁴ Umjesto prvog izrazito klasicističkog projekta s crkvom širokih traveja, bazilikalnog osvjetljenja i bačvastog svoda, poseže se za tipom s dvotravejnim brodom i češkim kapama na istaknutim zidnim stupcima. Međutim, u odnosu prema prethodnim primjerima, ovdje su traveji umjesto kvadratnih pravokutni, a zidni stupci gube konkavne oblike te ostaju raščlanjeni samo korintskim pilastrima. Ipak, na spoju broda i svetišta zadržava se nadsvođeni slavluk. Vanjštinom pak dominira zvonik iza pročelja nošen u unutrašnjosti dvama masivnim pilonima.¹⁷⁵

Krajem stoljeća, dolaskom novoga vladara, dolazi do reformi i u arhitekturi te prihvatanja novog klasicističkog stila.

7.1. Franjevačka arhitektura

Franjevačka barokna arhitektura važan je segment hrvatske arhitekture 17. i 18. stoljeća. Franjevačka arhitektura 17. stoljeća, koja pritom podrazumijeva isključivo arhitekturu provincije svetog Ladislava, nastala u 17. stoljeću u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, važna je za širenje ranobaroknih prostornih rješenja, nastalih primarno rekonstrukcijom srednjovjekovnih sklopova.¹⁷⁶ S druge strane, franjevačka arhitektura provincije svetog Ivana Kapistrana, izgrađena tek nakon prestanka osmanske opasnosti, sredinom 18. stoljeća, ne samo da ostvaruje monumentalne novogradnje nego donosi i nova načela visokobaroknoga koncipiranja prostora,¹⁷⁷ kako je opisano u prethodnom poglavlju. Treba istaknuti da granice provincija nipošto nisu značile i granicu stilskih prožimanja te je moguće naći mnogo sličnosti u arhitektonskim rješenjima s drugim provincijama, primjerice s provincijom Svetog

¹⁷³ Isto: 345–346.

¹⁷⁴ Isto: 347.

¹⁷⁵ Isto.

¹⁷⁶ Horvat-Levaj 2000: 207.

¹⁷⁷ Isto.

Križa, pa čak i prepoznati kohertentnu arhitektonsku grupaciju.¹⁷⁸ Kao što je u radu već djelomice objašnjeno, srodnosti se očituju u urbanističkom smještaju, tlocrtno-prostornoj organizaciji crkve i samostana te izvedbi arhitektonske plastike.

Kada je urbanistički smještaj franjevačkih sklopova u pitanju, treba istaknuti da barokni franjevački sklopovi uglavnom prate smještaj srednjovjekovnih samostana, od kojih je vrlo malo uspjelo preživjeti tursku vlast. Radi se uglavnom o reprezentativnom smještaju unutar naselja uz gradska vrata kao u Zagrebu, usred naselja kao u Virovitici i Požegi, a ponekad su franjevački kompleksi bili jezgra kasnijeg razvoja grada, kao što je slučaj s Našicama.¹⁷⁹ Riječ je o tradicionalnim zatvorenim višekrilnim sklopovima s pravilno orijentiranim crkvama, a o novome baroknom pristupu urbanističkom smještaju moguće je govoriti tek kod novogranji. Primjerice, u Koprivnici franjevci grade samostan na mjestu srušenog srednjovjekovnog kaštela uz renesansni Dvorski bastion, koji je u slučaju opasnosti pojačavao fortificiranost mjesta. Sličan položaj ima i novoosnovani franjevački samostan u Osijeku, uz obrambeni prsten Tvrđe, ali i prvi drveni samostan u Brodu, sagrađen uz zemljane nasipe gradskog bedema. Ipak, izgradnjom novog broskog samostana zapadnije od prvotnog dolazi do važnog urbanističkog zahvata pomicanjem toka gradskih komunikacija i formiranjem trga ispred sklopa, o čemu je pisano ranije u radu.¹⁸⁰ Franjevački samostan i crkva u Cerniku svojim pročeljima naglašavaju pak kulisu raskrižja putova i mosta preko rijeke.¹⁸¹

Prožimanje tradicije i novih baroknih stilskih utjecaja još je istaknutije u tlocrtno-prostornoj organizaciji, i to prije svega samostanskih crkvi. Naime, kada su u pitanju ranobarokni samostani 17. stoljeća u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, treba istaknuti da se radi uglavnom o gradnjama na starim temeljima i obnovi devastiranih samostana, što je rezultiralo tradicionalnom tlocrtnom dispozicijom s pravilno orijentiranom jednobrodnom dvoranskom crkvom na sjevernoj strani, koja sa samostanskim krilima zatvara klaustar, a zvonik je smješten na spoju svetišta i samostanskog krila.¹⁸² Samostani pritom u prizemlju imaju nadsvođene i arkadno rastvorene trijemove uz klaustar te nizove nadsvođenih prostorija uz vanjska pročelja. Od prostorija treba istaknuti refektorij smješten u krilo nasuprotno crkvi te

¹⁷⁸ Isto.

¹⁷⁹ Isto.

¹⁸⁰ Isto: 207–208.

¹⁸¹ Isto: 208.

¹⁸² Isto.

sakristiju smještenu uz svetište.¹⁸³ Ostale prostorije u prizemlju služile su kao zajedničke ili gospodarske prostorije. Na katovima se nadsvođene prostorije nižu uz vanjska pročelja, dok su hodnici s unutrašnje strane i gledaju prema klastru. Za razliku od tradicionalne tlocrtno-prostorne dispozicije samostana, njihove crkve otvorenije su baroknim stilskim utjecajima, poglavito od početka 18. stoljeća.

Kada je o Slavoniji riječ, tursku su okupaciju upreživali jedino samostani u Velikoj i Našicama, stoga Slavonija u 18. stoljeću doživljava značajan graditeljski zamah. Pritom treba istaknuti da su slavonski franjevački samostani nastajali uglavnom u dugim etapama, npr. osječki od 1699. do 1761., požeški od 1708. do 1724., virovitički 1726. do 1751., brodski od 1727. do 1770., cernički od 1728. do 1784. To je rezultiralo u pravilu trokrilnim ili četverokrilnim sklopovima velikih tlocrtnih dimenzija, a njihova pravilna struktura i ujednačeni arhitektonski elementi svjedoče o postojanju jedinstvenih projekata.¹⁸⁴ Osnovna se prostorna organizacija temelji na prethodno opisanom klasičnom samostanskom rješenju prisutnom u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u 17. stoljeću. Ipak, u Slavoniji se javlja i novi tip nizanja samostanskih prostorija na katu – u brodskom samostanu pojavljuju se i poprečni hodnici u samostanskim krilima, što je detalj koji svjedoči u prodiranju barokne prostorne organizacije u zatvorena samostanska rješenja.¹⁸⁵

Kao što je napomenuto, samostanske crkve pokazuju mnogo više ispreplitanja tradicionalne tlocrtno osnove i barokne organizacije prostora.¹⁸⁶ Jedna od ranijih baroknih novogradnji jest osječka franjevačka crkva Svetog Križa, građena od 1705. do 1732. Ovdje se radi o tradicionalnim tlocrtnim elementima – pravokutnom brodu, poligonalnom svetištu i bočnim kapelama – no prostorni odnosi drugačiji su. Za početak, svetište je kratko, širinom i visinom izjednačeno s brodom, nije odvojeno čak niti trijumfalnim lukom, a dva para bočnih kapela istaknuta su izvan tlocrtnog obrisa. Crkva je široka i svijetla, gotovo neraščlanjena, znatno drugačija od srednjovjekovnih i ranobaroknih uskih visokih crkvenih prostora.¹⁸⁷ Slične proporcije karakteriziraju i brodsku crkvu Presvetog Trojstva. Ipak, treba istaknuti da je svetište brodske crkve, za razliku od osječke, nešto uže i niže od ostatka broda. Izrazito novi element u brodskom je slučaju stiješnjeni zaključak svetišta, iznutra segmentno

¹⁸³ Isto: 208–209.

¹⁸⁴ Isto.

¹⁸⁵ Isto: 13.

¹⁸⁶ Isto: 14.

¹⁸⁷ Isto.

zaključen, izvana poligonalan, u skladu s franjevačkom tradicijom.¹⁸⁸ Crkva svetog Petra i Pavla u Cerniku vraća se na tradicionalni tlocrt s izduženim pravokutnim brodom, upisanim bočnim kapelama te užim izduženim poligonalno zaključenim svetištem, a nova barokna prostorna koncepcija očituje se u jakoj plastičkoj raščlambi stupcima sa stepenastim pilastrima koji artikuliraju čitav prostor.¹⁸⁹ Još veći nesrazmjer tradicionalnog shvaćanja prostora i barokne prostorne organizacije očituje se u crkvi svetog Roka u Virovitici. U pravokutnom brodu s upisanim kapelama i ravno zaključenim svetištem dižu se uz zidove stupci s jonskim pilastrima koji nose segmentne lukove iznad kapela te pojasnice kasnobaroknih kupolastih svodova.¹⁹⁰ Vrhunac baroknog razvoja u raščlambi i nadsvođenju predstavlja barokizirana gotička crkva svetog Antuna Padovanskog u Našicama. Tu je u sklopu izduženog gotičkog prostora zaključenog dugim poligonalnim svetištem, produženog i na zapadu izgradnjom novog pročelja, umetnut barokni sustav raščlambe s konveksno-konkavnim zidnim stupcima lomljene trabeacije te snopastim pilastrima koji nose kupolaste svodove.¹⁹¹

¹⁸⁸ Isto.

¹⁸⁹ Isto.

¹⁹⁰ Isto.

¹⁹¹ Isto.

8. Zaključak

Franjevački sklop u Slavonskom Brodu sa samostanom i pripadajućom crkvom Presvetog Trojstva, jednom od najvećih slavonskih baroknih crkava, građen je u nekoliko faza tijekom 18. stoljeća, počevši s 1727. godinom kada je izgrađeno zapadno krilo i započeta crkva, a konačno je završen 1770. godine kada je dovršeno istočno samostansko krilo. Izgrađen je na mjestu ranije postojećeg manjeg drvenog samostana i crkve, nedugo nakon oslobođenja Slavonije od Turaka, kada je zbog povećanja stanovništva veća crkva postala nužna. Crkva i samostan ponavljaju standardno franjevačko arhitektonsko rješenje, ali i najtipičnije arhitektonsko rješenje slavonskih crkava 18. stoljeća: četverokrilni samostan s klaustrom te jednobrodna dvoranska bačvasto nadsvođena crkva, s užim poligonalnim svetištem i plitkim bočnim kapelama te zvonikom sjeverno od svetišta. Crkva je izvana artikulirana velikim redom toskanskih pilastara koji nose kontinuirani monumentalni vijenac, dok je zvonik artikuliran udvojenim lezenama; samostanska krila vrlo su jednostavno izvedena: bijeli naslikani vijenac dijeli krila na dvije etaže, dok svi prozori imaju jednostavnu bijelu profilaciju. Artikulacija toskanskim pilastrima ponavlja se i u unutrašnjosti crkve, a u svetištu smješteni su jonski pilastri. Crkva je opremljena bogatim baroknim inventarom, napose oltarima smještenim u bočne kapele, čija je umjetnička vrijednost srednje kvalitete, a izvedbom se uz glavni oltar mogu izdvojiti dva bočna oltara – svetog Josipa i svetog Križa, propovjedaonica te sakristijski ormar, jedan od najljepših u Slavoniji.

Kada je u pitanju osnovna prostorna organizacija, paralelu brodskoj crkvi moguće je pronaći u osječkoj franjevačkoj crkvi svetog Križa i osječkoj crkvi isusovačkog reda, sada župnoj crkvi svetog Mihovila, i to njenoj prvoj fazi, kada je ispred crkve formiran trg reprezentativne namjene, kao što je slučaj s brodskom crkvom, a sama crkva jednobrodan je prostor nadsvođen bačvastim svodom sa susvodnicama, s poligonalnim svetištem užim od broda, iznutra i izvana raščlanjena toskanskim, odnosno dorskim pilastrima, što se također podudara s brodskim rješenjem. Srodnost s crkvom svetog Križa jest u činjenici da se radi o dvoranskom rješenju s pravokutnim brodom proširenim s po dva para niša, kao i u činjenici da crkva ima zvonik manje visine smješten uz svetište.¹⁹² Kako je prethodno u radu objašnjeno, ove sličnosti objašnjavaju se kao posljedica djelovanja vojnih inženjera angažiranih na gradnji bastionskih fortifikacija Broda i Osijeka.¹⁹³ Treba naglasiti da je

¹⁹² Ipak, treba napomenuti da crkva svetog Križa ima svetište jednake širine i visine kao glavni brod.

¹⁹³ Horvat-Levaj 2009: 337.

današnji izgled crkve svetog Mihovila rezultat duge gradnje i naknadnih nadopuna projekta, stoga crkva danas ima dva pročelna zvonika, dva para prostranih kapela u glavnom brodu te svetište flankirano sakristijama.¹⁹⁴ Podudarnosti je moguće pronaći i s isusovačkom crkvom u Petrovaradinu, još jednom značajnom gradu-utvrdi slavonsko-srijemske regije.¹⁹⁵ Crkva svetog Jurja također ima pravokutan brod te uže poligonalno svetište i bačvasti svod. Za pretpostaviti je da je sličnu koncepciju imala i petrovaradinska franjevačka crkva profanirana krajem 18. stoljeća.¹⁹⁶ Kada je u pitanju oblikovanje pročelja, brodska crkva s navedenim trima crkvama dijeli nekoliko dodirnih točaka, posebice s crkvom svetog Jurja u Petrovaradinu. Sve crkve, izuzev osječke franjevačke, na pročelju imaju toskanske pilastre velikog reda, i to njih četiri. Pilastri nose masivne vijence, a iznad vijenca brodske crkve artikulacija prestaje, odnosno crkva je zaključena velikim trokutastim zabatom s tri ovalna prozora. Osječka franjevačka crkva također ima masivni vijenac, no pilastri velikoga reda na njoj izostaju. Kada je riječ o osječkim dvjema crkvama i petrovaradinskoj, zona iznad gređa artikulirana je pilastrima koji su na crkvi svetog Mihovila i svetog Jurja produžeci središnjih pilastara iz donje zone. Na crkvi svetog Mihovila i svetog Križa pilastri nose trokutast zabat, dok je u petrovaradinskoj crkvi zabat segmentno zaključen. S pročeljem crkve svetog Križa brodska crkva dijeli još nekoliko sličnosti – središnji veliki prozor iznad portala flankiran dvama manjima ispod kojih se nalaze niše. Jednako tako brodska crkva još sličnosti dijeli i s pročeljem petrovaradinske crkve: veliki segmentno zaključeni prozor u središnjem polju omeđen pilastrima te niše sa svecima u bočnim poljima i ovalni prozor kojim završava pročelni zabat. Veće razlike odnose se na već spomenuti zabatni završetak crkvi, činjenicu da je pročelje osječke isusovačke crkve flankirano dvama tornjevima iz kasnije faze, postojanje dvaju sporednih ulaza na osječkoj isusovačkoj i petrovaradinskoj crkvi te artikuliranost pročelja osječke isusovačke crkve s mnoštvom pravokutnih prozora u prizemnoj zoni, te polukružno zaključenih iznad gređa.

Iako se brodski franjevački sklop ne odlikuje značajnijom inovativnošću, ipak treba spomenuti određene nove elemente. U prvom redu to je formiranje trga izmještanjem samostanskog sklopa zapadno u odnosu na prethodni drveni, a samim time i oblikovanje novog komunikacijskog toka, čija je primarna uloga reprezentativne naravi, i kao takva predstavlja jedan od važnijih baroknih urbanističkih zahvata. Osim toga, treba istaknuti i stiješnjeno segmentno svetište. Što se samostana tiče, kao novi element i naznaku prodiranja

¹⁹⁴ Horvat-Levaj 2015: 188.

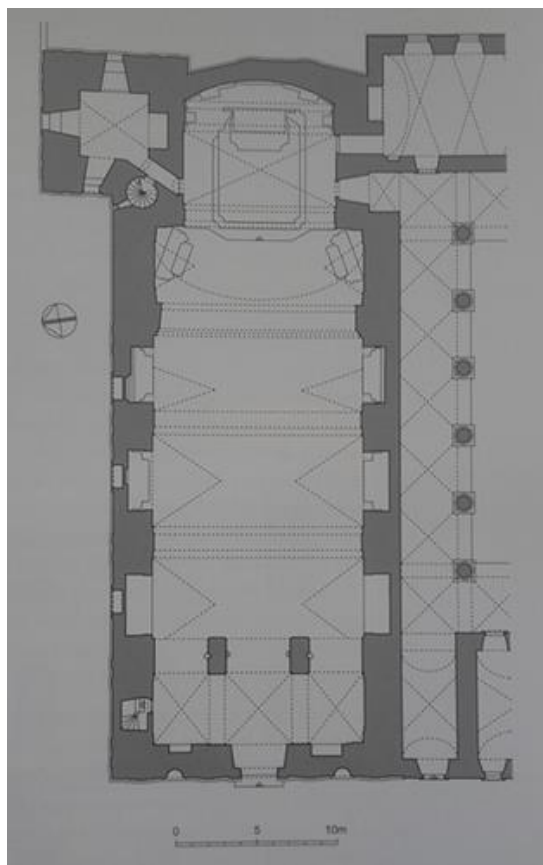
¹⁹⁵ Isto: 190.

¹⁹⁶ Isto.

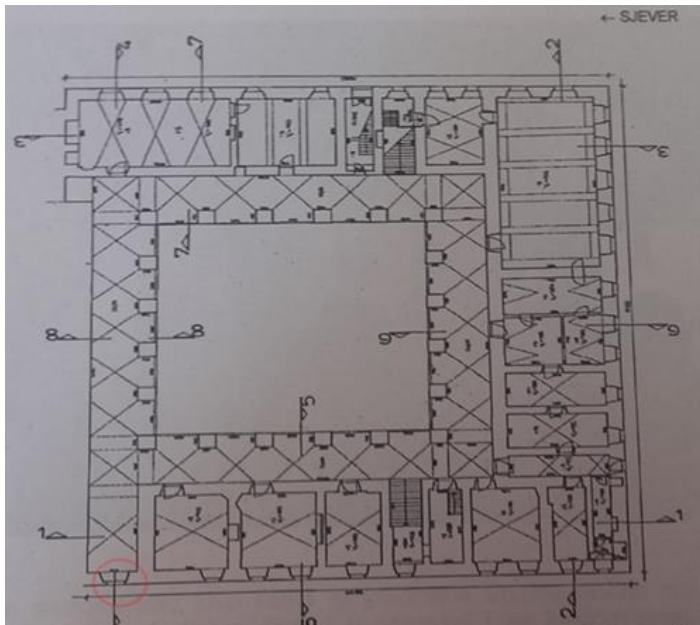
novih rješenja barokne prostorne organizacije u samostansku arhitekturu, svakako treba istaknuti poprečne hodnike na katovima svih krila, koji su i na pročeljima označeni udvojenim prozorima.

Crkva i samostan sustavno se održavaju od 1985. godine, kada su proglašeni kulturnim dobrom, odnosno od 1995. godine i završetka Domovinskoga rata. Iako ga ponajviše karakterizira zatvorenost za prodiranje novih rješenja i tradicionalnost arhitekture, brodski franjevački sklop zaslužuje svoje mjesto u kontekstu slavonske (i hrvatske) barokne arhitekture, koje se ne svodi samo na spomen njegova poznatog i mnogo puta reproduciranog klaustra.

9. Slikovni prilozi

Slika 1. Tlocrt crkve.

Slika 2. Tlocrt samostana s naznačenim ulazom.

Slika 3. Pročelje crkve.

Slika 4. Pročelje iznad vijenca.

Slika 5. Pročelje ispod vijenca, portal i niše.

Slika 6. Izvorni kip svetoga Franje s pročelja. Slika 7. Izvorni kip svetoga Dominika s pročelja.

Slika 8. Pogleda na zapadno krilo samostana i portal.

Slika 9. Pogled na zapadno krilo samostana s jugozapadne strane.

Slika 10. Glavni samostanski ulaz i portal.

Slika 11. Detalj s franjevačkim grbom iznad samostanskog ulaza.

Slika 12. Pogled na sjeverno pročelje crkve i zvonik sa zapada.

Slika 13. Pogled na zvonik i apsidu.

Slika 14. Zvonik.

Slika 15. Pogled na južno krilo samostana s istočne strane.

Slika 16. Istočna strana crkve i samostana.

Slika 17. Pogled na kloster iz sjevernog krila.

Slika 18. Pogled na zapadno i dio sjevernog krila samostana s gornjeg kata istočnog krila.

Slika 19. Pogled na južno i dio istočnog krila samostana s gornjeg kata sjevernog krila.

Slika 20. Trijem zapadnog krila s križnim svodovima Slika 21. Trijem sjevernog krila uslikan iz ulaznog hodnika.

Slika 22. Portal refektorija.

Slika 23. Pogled na zapadnu stranu interijera crkve, ulazni dio, kor i orgulje.

Slika 24. Pogled s kora na svetište i bočne kapele na sjevernom zidu.

Slika 25. Pogled s kora na sjeverni zid crkve.

Slika 26. Pogled s kora na južni zid crkve, kapele te propovjedaonicu.

Slika 27. Glavni oltar.

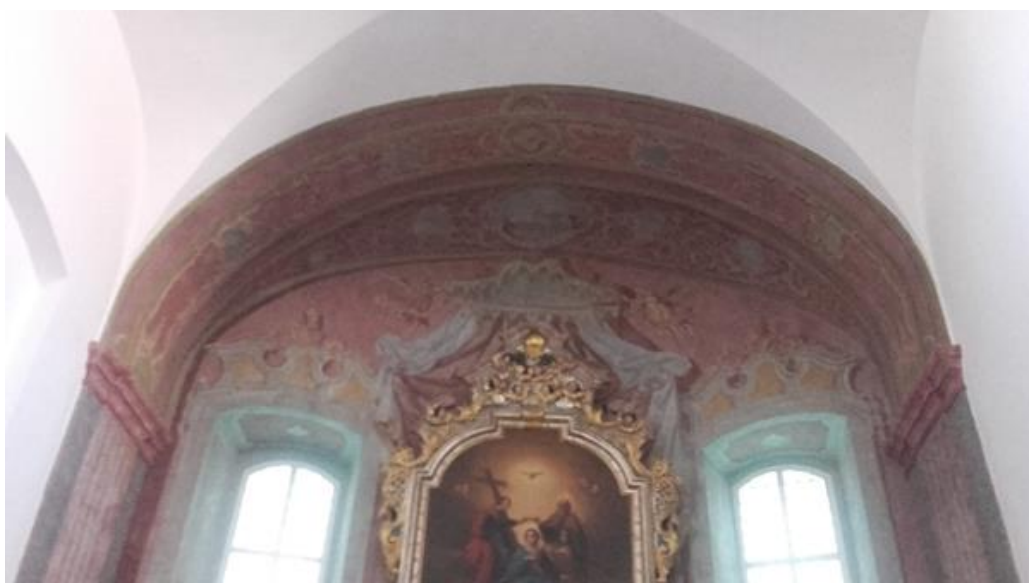
Slika 28. i 29. Glavni oltar.

Slika 30. i 31..
Skulpture crkvenih otaca lijevo i desno glavnome oltaru.

Slika 32. Svod svetišta.

Slika 33. Zidni oslik svetišta.

Slika 34. Oltar svetog Josipa.

Slika 35. Oltar svete Ane.

Slika 36. Oltar svetog Antuna Padovanskog.

Slika 37. Oltar svetog Križa.

Slika 38. Oltar svetog Franje Asiškog.

Slika 39. Oltar Marije Pomoćnice Kršćana.

Slika 40. Pogled na nišu južnoga zida s ispovjedaonicom.

Slika 41. Pogled na nišu sjevernoga zida s ispovjedaonicom.

Slika 42. Propovjedaonica.

Slika 43. Ormar u sakristiji.

Slika 44. Ormar u sakristiji.

Slika 45. Oltar svetog Didaka u sakrstiji.

Slika 46. Slika svetog Didaka na oltaru.

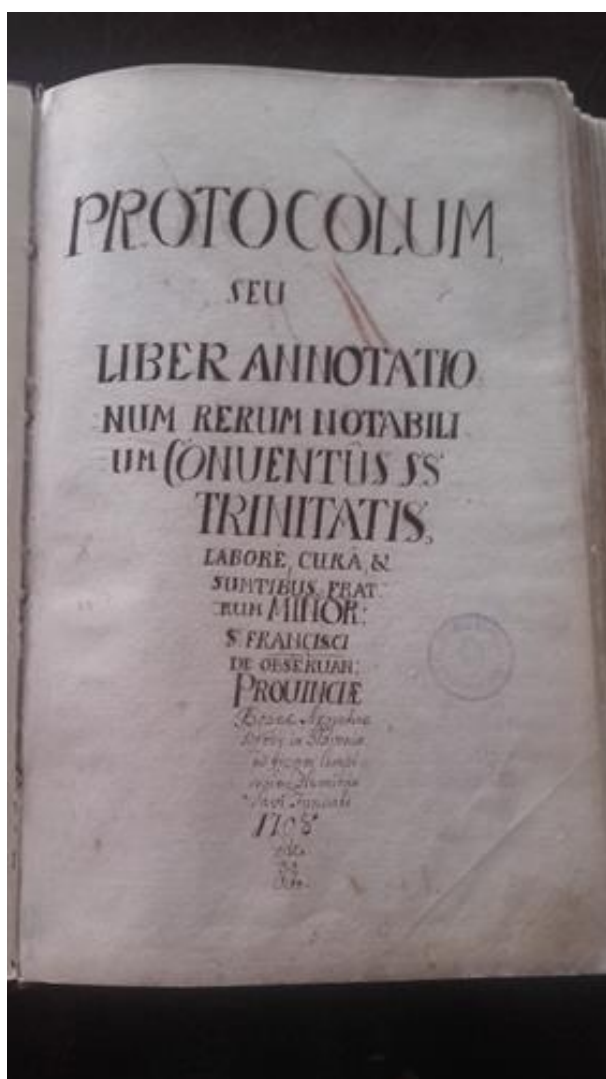
Slika 47. Gornji kat sjevernog krila samostana i južni zid crkve. Slikano sa zapada.

Slika 48. Pogled na kapelu svetog Ilije. Slikano s ulaza.

Slika 49. Zidni oslik kapele svetog Ilije.

Slika 50. Original Kronike franjevačkog samostana u Brodu na Savi I.

10. Literatura

1. ARTUKOVIĆ, Mato (2006) Franjevački samostan u Brodu od njegova ukinuća do povratka franjevac (1787. - 1806.). U: *Velikanovićev zbornik*. Uredila: Katica Čorkalo Jemrić. Str. 289–299. Zagreb – Osijek – Slavonski Brod.
2. BARBARIĆ, Josip. HOLZLEITNER, Miljenko (2000) Pisma fra Luke Ibrišimovića zagrebačkim biskupima (1672-1697). Jastrebarsko
3. BARIČEVIĆ, Doris (2000) Barokno kiparstvo. U: *Mir i dobro: umjetničko i kulturno naslijeđe Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda*. Uredili: Marija Mirković et al. Str. 219–239. Zagreb: Galerija Klovićevi dvori.
4. BARIČEVIĆ, Doris (2009) Barokno kiparstvo – raskošni oltari i spomenici kugi. U: *Slavonija, Baranja i Srijem – vrela europske civilizacije*. Svezak 2. Uredile: Vesna Kusin i Branka Šulc. Str. 365–379. Zagreb: Galerija Klovićevi dvori.
5. BATINIĆ, Mijo (1885) Njekoliko priloga k bosanskoj crkvenoj poviesti. U: *Starine JAZU*. Knjiga XVII. Str. 77–151. Zagreb: JAZU.
6. BIBER, Egidije (2012) Nekoliko bilježaka o gradnjama i gospodarstvu župe i samostana Presv. Trojstva u Brodu tijekom 18. stoljeć. U: *Franjevci u Slavonskom Brodu*. Uredio: Dino Mujadžević. Str. 157–169. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest.
7. BUDAK, Neven (2007) *Hrvatska povijest u ranome novom vijeku*. Zagreb: Leykam international.
8. CVEKAN, Paškal (1984) *Franjevci u Brodu*. Virovitica: Plamen.

9. CVETNIĆ, Sanja (2002) Ikonografija i liturgija nakon Tridentskog sabora. U: *Slavonija, Baranja i Srijem – vrela europske civilizacije*. Svezak 2. Uredile: Vesna Kusin i Branka Šulc. Str. 324–333. Zagreb: Galerija Klovićevi dvori.
10. DEVIĆ, Antun (2005) *Đakovačka i srijemska biskupija: Arhiv Kongregacije za širenje vjere – razni fondovi 17 – 18. stoljeće*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv.
11. HORVAT, Anđela (1982) Barok u kontinentalnoj Hrvatskoj. U: *Barok u Hrvatskoj*. Uredili: Slavko Goldstein, Milan Mirić, Vera Čičin-Šain, Željko Ivančić. Str. 3–383. Zagreb: Liber.
12. HORVAT-LEVAJ, Katarina (2000) Barokna franjevačka arhitektura Provincija sv. Ladislava i sv. Ivana Kapistranskoga. U: *Mir i dobro: umjetničko i kulturno naslijeđe Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda*. Uredili: Marija Mirković et al. Str. 205–219. Zagreb: Galerija Klovićevi dvori.
13. HORVAT-LEVAJ (2002) Katedrala sv. Terezije u Požegi. U: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*. Br. 28. Str. 208–231.
14. HORVAT-LEVAJ, Katarina (2009) Barokna sakralna arhitektura – tragom Eugenove crkve. U: *Slavonija, Baranja i Srijem – vrela europske civilizacije*. Svezak 2. Uredile: Vesna Kusin i Branka Šulc. Str. 335–347. Zagreb: Galerija Klovićevi dvori.
15. HORVAT-LEVAJ, Katarina (2015) *Barokna arhitektura*. Zagreb: Naklada Ljevak.
16. HOŠKO, Franjo Emanuel (2001) *Franjevci i poslanje crkve u kontinentalnoj Hrvatskoj*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

17. HOŠKO, Franjo Emanuel (2012) Franjevci u Slavonskom Brodu prije uspostave samostana. U: *Franjevci u Slavonskom Brodu*. Uredio: Dino Mujadžević. Str. 95–115. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest.
18. Kronika franjevačkog samostana u Brodu na Savi I (1727–1787.). Uredio: Egidije Biber. Slavonski Brod: Matica hrvatska.
19. Kronika franjevačkog samostana u Brodu na Savi II (1806–1833.). Uredio: Egidije Biber. Slavonski Brod: Biblioteka Brodskog Posavlja.
20. Kronika franjevačkog samostana u Brodu na Savi III (1834–1878.). Uredio: Egidije Biber. Slavonski Brod: Biblioteka Brodskog Posavlja.
21. Kronika franjevačkog samostana u Brodu na Savi IV (1879–1932.). Uredio: Egidije Biber. Slavonski Brod: Biblioteka Brodskog Posavlja.
22. MARKOVIĆ, Mirko (2002) *Slavonija, povijest naselja i podrijetlo stanovništva*. Zagreb: Golden marketing.
23. MATANOVIĆ, Damir (2009) Slavonska vojna krajina i njezini gradovi. U: *Slavonija, Baranja i Srijem, vrela europske civilizacije*. Svezak 1. Uredile: Vesna Kusin i Branka Šulc. Str. 294–299. Zagreb: Galerija Klovićevi dvori.
24. MOAČANIN, Nenad (2002) Osmansko-turska arhivska građa za povijest Slavenskoga Broda i okolice: pregled istraživačkih mogućnosti i nacrt povijesnog razvitka grada i okolice u razdoblju turske vlasti. U: *Zbornik radova sa znanstvenog skupa u Slavonskom Brodu*. Glavna urednica: Zlata Živaković-Kerže. Str. 133–145. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest.
25. PERKOVIĆ, Željka (2012) Franjevačka crkva Sv. Trojstva sa samostanom u Slavonskom Brodu. U: *Franjevci u Slavonskom Brodu*. Uredio: Dino Mujadžević. Str. 333–380. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest.

26. REPANIĆ-BRAUN, Mirjana (2000) Barokno slikarstvo. U: *Mir i dobro: umjetničko i kulturno naslijeđe Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda*. Uredili: Marija Mirković et al. Str. 239–261. Zagreb: Galerija Klovićevi dvori.
27. REPANIĆ-BRAUN, Mirjana (2009) Barokno slikarstvo – odsjaji oltarnih slika. U: *Slavonija, Baranja i Srijem – vrela europske civilizacije*. Svezak 2. Uredile: Vesna Kusin i Branka Šulc. Str. 380–389. Zagreb: Galerija Klovićevi dvori.
28. SKENDEROVIĆ, Robert (2006) Osnivanje Župe sv. Roka i njezino djelovanje tijekom 18. stoljeća. U: *725 godina franjevacu u Virovitici: zbornik radova međunarodnog simpozija*. Uredili: Julijo Martinčić i Dubravka Hackenberger. Str. 71–79. Zagreb – Osijek.
29. SKENDEROVIĆ, Robert (2012) Matica krštenih župe Presvetog Trojstva (1701–1735.) – najstarija matična knjiga Slavonskog Broda. U: *Franjevci u Slavonskom Brodu*. Uredio: Dino Mujadžević. Str. 135–157. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest.
30. TARBUK, Nela (2009) Crkveno pokućstvo – likovna draž ormara, klecala, pjevališta... U: *Slavonija, Baranja i Srijem – vrela europske civilizacije*. Svezak 2. Uredile: Vesna Kusin i Branka Šulc. Str. 390–395. Zagreb: Galerija Klovićevi dvori.
31. TURKALJ PODMANICKI, Margareta (2015) *Sakralna arhitektura prve polovice 18. stoljeća na području današnje Đakovačko-osječke nadbiskupije*. Doktorski rad. Zagreb.
32. VRBANUS, Milan (2012) Društveno-ekonomske prilike u Brodu i okolici krajem 17. i početkom 18. stoljeća. U: *Franjevci u Slavonskom Brodu*. Uredio: Dino Mujadžević. Str. 13–81. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest.
33. ZIRDUM, Andrija (2012) Župa Presvetog Trojstva u Brodu do 1754. godine. U: *Franjevci u Slavonskom Brodu*. Uredio: Dino Mujadžević. Str. 115–135. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest.
34. ZLATOVIĆ, Stipan (1890) Izvještaj o Bosni godine 1640. o. Pavla iz Rovinja. U: *Starine JAZU*. Knjiga XXIII. Str. 1–39. Zagreb: JAZU.

11. Popis slikovnih priloga

Slika 1. Tlocrt crkve. Izvor: Katarina Horvat-Levaj, Barok u Hrvatskoj. Str. 203.

Slika 2. Tlocrt samostana s naznačenim ulazom. Izvor: Željka Perković, Franjevačka crkva sv. Trojstva sa samostanom u Slavonskom Brodu. U: Franjevci u Slavonskom Brodu. Str. 343.

Slika 3. Pročelje crkve. Snimila Bernarda Dražić (travanj 2017).

Slika 4. Pročelje iznad vijenca. Snimila Ivana Dražić (svibanj 2017).

Slika 5. Pročelje ispod vijenca, portal i niše. Snimila Ivana Dražić (svibanj 2017).

Slika 6. Izvorni kip svetoga Franje s pročelja. Snimila Ivana Dražić (svibanj 2017).

Slika 7. Izvorni kip svetoga Dominika s pročelja. Snimila Ivana Dražić (svibanj 2017).

Slika 8. Pogleda na zapadno krilo samostana i portal. Snimila Bernarda Dražić (travanj 2017).

Slika 9. Pogled na zapadno krilo samostana s jugozapadne strane. Snimila Bernarda Dražić (travanj 2017).

Slika 10. Glavni samostanski ulaz i portal. Snimila Ivana Dražić (svibanj 2017).

Slika 11. Detalj s franjevačkim grbom iznad samostanskog ulaza. Snimila Ivana Dražić (svibanj 2017).

Slika 12. Pogled na sjeverno pročelje crkve i zvonik sa zapada. Snimila Ivana Dražić (svibanj 2017).

Slika 13. Pogled na zvonik i apsidu. Snimila Ivana Dražić (svibanj 2017).

Slika 14. Zvonik. Snimila Ivana Dražić (svibanj 2017).

Slika 15. Pogled na južno krilo samostana s istočne strane. Snimila Ivana Dražić (svibanj 2017).

Slika 16. Istočna strana crkve i samostana. Izvor:

<http://www.aerocam.eu/galerije/stranica2.html> (pristup: 3. lipnja 2017.)

Slika 17. Pogled na klaustar iz sjevernog krila. Izvor:

<http://static.panoramio.com/photos/original/69043254.jpg> (pristup: 3. lipnja 2017.)

Slika 18. Pogled na zapadno i dio sjevernog krila samostana s gornjeg kata istočnog krila. Snimila Ivana Dražić (svibanj 2017).

Slika 19. Pogled na južno i dio istočnog krila samostana s gornjeg kata sjevernog krila. Snimila Ivana Dražić (svibanj 2017).

Slika 20. Trijem zapadnog krila s križnim svodovima. Snimila Ivana Dražić (svibanj 2017).

Slika 21. Trijem sjevernog krila uslikan iz ulaznog hodnika. Snimila Ivana Dražić (svibanj 2017).

Slika 22. Portal refektorija. Snimila Ivana Dražić (svibanj 2017).

Slika 23. Pogled na zapadnu stranu interijera crkve, ulazni dio, kor i orgulje. Snimila Ivana Dražić (svibanj 2017).

Slika 24. Pogled s kora na svetište i bočne kapele na sjevernom zidu. Snimila Ivana Dražić (svibanj 2017).

Slika 25. Pogled s kora na sjeverni zid crkve. Snimila Ivana Dražić (svibanj 2017).

Slika 26. Pogled s kora na južni zid crkve, kapele te propovjedaonicu. Snimila Ivana Dražić (svibanj 2017).

Slika 27. Glavni oltar. Snimila Ivana Dražić (svibanj 2017).

Slika 28. Glavni oltar. Snimila Ivana Dražić (svibanj 2017).

Slika 29. Glavni oltar. Snimila Ivana Dražić (svibanj 2017).

Slika 30. Skulpture crkvenih otaca lijevo glavnome oltaru. Snimila Ivana Dražić (svibanj 2017).

Slika 31. Skulpture crkvenih otaca desno glavnome oltaru. Snimila Ivana Dražić (svibanj 2017).

Slika 32. Svod svetišta. Snimila Ivana Dražić (svibanj 2017).

Slika 33. Zidni oslik svetišta. Snimila Ivana Dražić (svibanj 2017).

Slika 34. Oltar svetog Josipa. Snimila Ivana Dražić (svibanj 2017).

Slika 35. Oltar svete Ane. Snimila Ivana Dražić (svibanj 2017).

Slika 36. Oltar svetog Antuna Padovanskog. Snimila Ivana Dražić (svibanj 2017).

Slika 37. Oltar svetog Križa. Snimila Ivana Dražić (svibanj 2017).

Slika 38. Oltar svetog Franje Asiškog. Snimila Ivana Dražić (svibanj 2017).

Slika 39. Oltar Marije Pomoćnice Kršćana. Snimila Ivana Dražić (svibanj 2017).

Slika 40. Pogled na nišu južnoga zida s ispovjedaonicom. Snimila Ivana Dražić (svibanj 2017).

Slika 41. Pogled na nišu sjevernoga zida s ispovjedaonicom. Snimila Ivana Dražić (svibanj 2017).

Slika 42. Propovjedaonica. Snimila Ivana Dražić (svibanj 2017).

Slika 43. Ormar u sakristiji. Snimila Ivana Dražić (svibanj 2017).

Slika 44. Ormar u sakristiji. Snimila Ivana Dražić (svibanj 2017).

Slika 45. Oltar svetog Didaka u sakristiji. Snimila Ivana Dražić (svibanj 2017).

Slika 46. Slika svetog Didaka na oltaru. Snimila Ivana Dražić (svibanj 2017).

Slika 47. Gornji kat sjevernog krila samostana i južni zid crkve. Slikano sa zapada. Snimila Ivana Dražić (svibanj 2017).

Slika 48. Pogled na kapelu svetog Ilije. Slikano s ulaza. Snimila Ivana Dražić (svibanj 2017).

Slika 49. Zidni oslik kapele svetog Ilije. Snimila Ivana Dražić (svibanj 2017).

Slika 50. Original Kronike franjevačkog samostana u Brodu na Savi I. Snimila Ivana Dražić (svibanj 2017).